

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií

Jakub Kmošena

**Postavenie katolíckej cirkvi v Slovenskej
republike 1939-1945**

Bakalárska práca

Praha 2010

Autor práce: **Jakub Kmošena**

Vedúci práce: **PhDr. Petr Just**

Akademický rok: **2009/2010**

Dátum odovzdania: **20. mája 2010**

Bibliografický záznam

KMOŠENA, Jakub. Postavenie katolíckej cirkvi v Slovenskej republike 1939-1945. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálnych vied, Institut politologických študií, 2010. (61 strán). Vedoucí bakalárske práce PhDr. Petr Just.

Anotácia

Bakalárska práca „Postavenie katolíckej cirkvi v Slovenskej republike 1939-1945“ sa zaoberá problematikou angažovania slovenskej katolíckej cirkvi v politickom režime Slovenskej republiky. Pôsobenie katolíckej cirkvi pred rokom 1938 a jej špecifické postavenie v slovenskej spoločnosti predurčovalo vzťah cirkvi a politického režimu v nasledujúcom období. Kľúčovým prvkom bola predovšetkým strategická spolupráca Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany a katolíckej cirkvi. Práca približuje základné okolnosti vzniku Slovenskej republiky a faktory určujúce postavenie cirkvi v nových podmienkach. Zásadnú pozornosť venuje aktívnemu politickému angažovaniu cirkevných predstaviteľov v Slovenskom sneme, Štátnej rade a na pozícii premiéra a prezidenta republiky ale tiež v štruktúrach ľudovej strany. Výsadné postavenie katolíckej cirkvi v štáte vytváralo predpoklad pre jej zasahovanie do vnútornej dynamiky režimu. Pozornosť venujeme vplyvnému cirkevnému školstvu, významným spoločenským spolkom združujúcim väčšinu Slovákov ako aj nezávislej katolíckej tlači, ktoré pôsobili ako prekážka „nacifikácie“ krajiny a opora umierneného krídla režimu. V tomto kontexte sa práca pokúša o prehodnotenie konceptu klérofašizmus v svetle posledného historického výskumu.

Kľúčové slová

katolícka cirkev, Slovenská republika, kňazi, politický režim, klérofašizmus, Slovenské národné povstanie, židovská otázka

Annotation

This bachelor thesis „Slovak Catholic Church in Slovak republic 1939-1945“ deals with the issue of involvement of Slovak catholic church in the political regime of first Slovak republic. Activity of Catholic Church before 1938 and its unique position in Slovak society determined the relation of state and church in following periods. The crucial factor was especially strategic cooperation of Catholic Church and Hlinka's Slovak people party. This thesis presents main circumstances of creation of Slovak republic in 1939 and factors that determined position of church in this new situation. Major attention is dedicated to the active political involvement of priests or bishops in Slovak parliament, State council, prime minister or president function, or administration of People party. Privileged position of Catholic Church in state enabled interventions of church to the inner dynamic of political regime. We paid attention to influence of church on educational system, very important non governmental organizations and associations or independent catholic press. All these elements supported moderate fraction of political regime, criticized fight against struggles for nacification of Slovak society. In the context of last historical and political research, we deal with usage of concept “clerical fascism” for Slovak republic 1939-1945.

Keywords

Catholic Church, Slovak Republic, Priests, Political Regime, Clerical Fascism, Slovak National Uprising, Jews

Prehlásenie

1. Prehlasujem, že bakalársku prácu som spracoval samostatne a s použitím uvedených prameňov a literatúry.
2. Súhlasím s prístupnosťou bakalárskej práce verejnosti pre účely výskumu a štúdia.

V Prahe 28. 4. 2010

Jakub Kmošena

Obsah

ÚVOD.....	6
1 POSTAVENIE KATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU DO ROKU 1939.....	8
1.1 Katolícka cirkev v Československej republike.....	8
1.2 Katolícka cirkev na území Slovenska pred rokom 1938.....	9
1.3 Slovenská autonómia a vznik Slovenskej republiky.....	12
1.3.1 Vývoj politických udalostí.....	12
1.3.2 Reakcia katolíckej cirkvi na vyhlásenie autonómie a nezávislosť.....	14
1.3.3 Reakcia Vatikánu a Berlína.....	17
1.3.4 Ústavné postavenie katolíckej cirkvi.....	18
2 SLOVENSKÁ KATOLÍCKA CIRKEV A JEJ POLITICKÉ PÔSOBENIE.....	20
2.1 Katolícka cirkev a HSĽS.....	22
2.2.1 Katolícka cirkev a Hlinková mládež.....	25
2.2 Pôsobenie cirkevných predstaviteľov v štátnych inštitúciách.....	26
2.2.1 Slovenský snem.....	27
2.2.2 Štátna rada.....	29
2.2.3 Prezident	30
2.3 Katolícka cirkev ako nezávislá frakcia politického režimu.....	31
2.3.1 Vnútoraná dynamika politického režimu.....	31
2.3.2 Postavenie katolíckej cirkvi vo vnútro politickej dynamike režimu.....	34
3 POSTOJ KATOLÍCKEJ CIRKVI K NIEKTORÝM PROBLÉMOM REŽIMU.....	37
3.1 Židovská otázka a katolícka cirkev na Slovensku.....	37
2.2.1 HSĽS a židovská otázka.....	37
2.2.2 Postoj katolíckej cirkvi k riešeniu židovskej otázky.....	38
3.2 Slovenské národné povstanie.....	41
4 KULTÚRNE A INÉ PÔSOBENIE KATOLÍCKEJ CIRKVI.....	45
4.1 Cirkevné školstvo pred rokom 1939.....	45
4.2 Cirkevné školstvo po roku 1939.....	45
4.3 Spolková, osvetová činnosť a katolícka tlač.....	49
5 ROZPAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY A KATOLÍCKA CIRKEV.....	52
6 „KLÉROFAŠIZMUS“ – PREHODNOTENIE POJMU.....	54
ZÁVER.....	56
POUŽITÁ LITERATÚRA.....	58

Úvod

Existencia Slovenskej republiky rokov 1939 až 1945 ostáva jedným z traumatizujúcich medzníkov slovenskej histórie. Citlivosť, s ktorou laická ale tiež odborná spoločnosť túto tému reflektuje je zapríčinená viacerými faktormi. Jedným z nich je nepochybne miera politického angažovania slovenskej katolíckej cirkvi v režime, ktorý svoj osud spojil s politikou nacistického Nemecka, či sa podieľal na násilnom „riešení“ židovskej otázky. Neschopnosť vyrovnat' sa s vlastnou históriou sa však prejavuje aj na kontroverziách s akými sú vnímané niektoré súčasné otázky. Za zmienku stoja napríklad vyjadrenia slovenských biskupov k osobe prezidenta Jozefa Tisa a povaha politického režimu Slovenskej republiky, alebo snahy o glorifikáciu politicky aktívnych biskupov Vojtaššáka a Gojdiča.

Nasledujúca bakalárska práca je výsledkom dlhodobého záujmu autora o problematiku Slovenskej republiky rokov 1939 až 1945. Výber hlavnej témy textu a to vzťah cirkvi a štátu v spomínanom období, bol motivovaný jej zásadným významom pre pochopenie historických a politických súvislostí. Výzvou tiež bolo, že téma sa napriek svojmu významu nachádza na okraji záujmu odbornej obce.

Základnou výskumnou otázkou je do akej miery katolícka cirkev ovplyvnila celkovú podobu slovenského štátu a aké bolo jej reálne postavenie vo vnútornej dynamike nedemokratického režimu. V širšom spektre podotázok sa pokúsim analyzovať vplyv cirkvi na vznik štátu, jeho odumieranie a rozpad, politické angažovanie kňazov v jednotlivých štátnych či straníckych orgánoch, vzťah cirkvi k riešeniu židovskej otázky a Slovenskému národnému povstaniu a ďalšie. Rovnako dôležitým predmetom záujmu je syntéza dostupnej literatúry či prehodnotenie konceptu „klérofašizmus“ v svetle súčasného výskumu.

Systematickým štúdiom dostupnej literatúry a prameňov sa pokúsim docieľiť čo najširšiu informačnú bázu pre pochopenie súvislosti spojených s postavením katolíckej cirkvi v Slovenskej republiky. Maximum pozornosti budem venovať štúdiu jej politických aktivít s dôrazom na chronologický vývoj udalostí ale tiež prihliadnutím na konkrétne tematické okruhy a dielčie otázky. Historiografická analýza je doplnená o súčasný prístup k štúdiu fašistických hnutí a autoritatívnych režimov.

Faktorom zásadne určujúcim podobu bakalárskej práce je dostupná literatúra a zdroje. Aj napriek svojmu významu ostáva problematika na okraji systematického odborného záujmu, čomu zodpovedá aj kvalita a množstvo dostupnej literatúry. Celkovo možno literatúru rozdeliť do niekoľkých kategórií. Hlavný prínos pre obsah bakalárskej práce mali predovšetkým

zbierky dokumentov mapujúce vzťah nemeckých diplomatov a agentov ku slovenskej katolíckej cirkvi alebo vzťah Vatikánu a Slovenskej republiky. Prínosným okruhom boli tiež texty mladšej generácie slovenských historikov, publikujúcich v zborníkoch či monografiách Ústavu pamäti národa. Literatúra tzv. ľudáckych a post ľudáckych autorov, sa napriek svojmu čiastočnému prínosu, ukázala ako nepoužiteľná pre opakovane skresľujúci či vedome zavádzajúci obsah. Rovnako problematická bola väčšina prác publikovaných k danej problematike pred rokom 1989 v Československu. V tomto kontexte treba tiež upozorniť na problém s prístupom k autentickým a nepublikovaným dokumentom cirkevnej proveniencie. Výsledný text bakalárskej práce je teda pokusom o syntézu a vyváženie dostupnej literatúry a zdrojov.

1 POSTAVENIE KATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU DO ROKU 1939

1.1 Katolícka cirkev v Československej republike

So vznikom samostatnej Československej republiky (ČSR) sa okrem radu iných závažných problémov spájal aj celý komplex otázok týkajúcich sa cirkevnej problematiky. Katolícka cirkev musela reagovať na celkom novú situáciu a podmienky. Napriek zložitosti celej problematiky považujem za dôležité pripomenúť aspoň v stručnosti niektoré hlavné problémy vo vzťahu katolíckej cirkvi a Československej republiky. Tento rozmer zároveň slúži ako predpoklad pre pochopenie špecifickej situácie na Slovensku.

Vo všeobecnosti treba upozorniť, že vnímanie katolíckej cirkvi v českej časti republiky bolo veľmi komplikované a cirkev bola terčom kritiky pre svoje politické aktivity pred rokom 1918.¹ Tento rozmer sa pretavil aj do oficiálnej politiky ČSR. Jedným z riešení mala byť aj odľuka cirkvi a štátu, s ktorou počítala napr. Washingtonská deklarácia. Napriek snahe veľkej časti politického spektra zahrnúť odľuku aj do textu novej ústavy však k tomuto kroku nedošlo aj pre odpor slovenských poslancov.²

Snahy o obmedzenie vplyvu cirkvi sa prejavili napr. pri schvaľovaní tzv. kazateľnicového zákona, ktorý mal podľa jeho predkladateľov zamedziť duchovným počas svojich kázní propagovať politické strany, či sa inak vyjadrovať k politickým otázkam.³ Zákon č. 111/1919 bol prijatý s platnosťou mimo územia Slovenska pred odpor slovenských poslancov.⁴ Všeobecne sa po roku 1918 vplyv cirkvi redukoval predovšetkým v školskej a spoločenskej oblasti.⁵ Komplikovanými momentmi bol z politického hľadiska tiež boj o teologickú fakultu na univerzite TGM v Brne, sobášny zákon, zákon o plate duchovných a

¹ Petránský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 19

² Podrobnejšie napr. Peroutka, F. (1991) *Budování státu III*. 1920. Praha: Lidové noviny, s. 933- 947; Bartlová, A. (2006) Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSLS. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, s. 142

³ Kružíková, J. Mezi „Pryč od Ríma!“ a „Modem Vivendi“: z osudů katolické církve v Československu za první republiky. *Lidé města*. 2005, vol. 17, č.3, s. 85

⁴ Bartlová, A. (2006) Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSLS. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, s. 144-145

⁵ Zrušenie povinnej účasti študentov na náboženských obradoch, povinné náboženstvo, modlitby na začiatku a na konci vyučovania, zrušený tzv. celibát učiteľiek; umožnenie rozvodov, občianskeho sobáša a pochovávanie „žehem“. Pozri: Kružíková, J. Mezi „Pryč od Ríma!“ a „Modem Vivendi“: z osudů katolické církve v Československu za první republiky. *Lidé města*. 2005, vol. 17, č.3, s. 86-87

pozemková reforma.⁶ Po dobu existencie ČSR sa tak dá sledovať celý rad problémov vo vzťahu cirkví a centrálnych orgánov štátu. Za kulminačný vrchol možno považovať oslavy výročia upálenia Jana Husa v júli 1925.⁷ Udalosti spojené s týmto sviatkom eskalovali do otvoreného konfliktu Vatikánu a republiky, ktorý vyústil až do stiahnutia pápežského nuncia Marmaggiho z Prahy.⁸ Konflikt sa v priebehu rokov 1926 – 1927 postupne upokojil, pričom v roku 1927 došlo k podpisu zásadnej zmluvy *Modus Vivendi*. K najdôležitejším otázkam zmluvy patrilo napr. riešenie územnej správy cirkevných provincií, alebo tiež dohoda o vzájomnej konzultácii pri menovaní nových biskupov a ďalších vyšších predstaviteľov cirkvi v republike. Dôsledkom podpisu zmluvy bolo vydanie pápežskej buly *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* v septembri 1927, ktorá jasne určila hranice cirkevných provincií v súlade so štátnymi hranicami.⁹ Na vzťahu ČSR a katolíckej cirkvi sa teda síce prejavil prvotný antagonizmus, ktorý však postupne nahradil pragmatický a realistický prístup.

1.2 Katolícka cirkev na území Slovenska pred rokom 1938

Situácia na Slovensku bola oproti českému prostrediu, v mnohých ohľadoch špecifická. Väčšina odlišností vyplývala práve z rozdielneho vývoja pred rokom 1918.¹⁰ Slovenskí kňazi tvorili jadro slovenskej inteligencie a zohrávali prevažne pozitívnu národne uvedomujúcu úlohu.¹¹ Hlavnými znakmi slovenskej spoločnosti bola aj po roku 1918 vysoká miera religióznosti, dôvery k cirkevným inštitúciám a miestnym kňazom a celková konzervatívnosť. Väčšina slovenských katolíkov prejavovala svojim kňazom „absolútnu poslušnosť nielen vo veciach vierouky ale tiež spoločenskej oblasti“.¹²

Vznik Československej republiky znamenal pre slovenských národne zmýšľajúcich kňazov dôležitý kvalitatívny posun. Vzájomné rozdiely oboch štátotvorných národov sa však začali okamžite prejavovať. Pokusy o narovnanie vzťahu cirkvi a štátu, prípadne obmedzenie cirkevných výsad boli na Slovensku vnímané ako prejavy proticirkevnej a sekulárnej politiky.

⁶ Peroutka, F. (1991) *Budování státu I. 1918-1919*. Praha: Lidové noviny, s. 397-411; Trapl, V. (2008) Český politický katolicismus v letech 1918-1938. In Fiala, P. (et. al) *Český politický katolicismus 1848-2005*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 177-322

⁷ Kružíková, J. Mezi „Pryč od Říma!“ a „Modem Vivendi“: z osudů katolické církve v Československu za první republiky. *Lidé města*. 2005, vol. 17, č.3, s. 89

⁸ Petránský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond., s. 21

⁹ Bartlová, A. (2006) Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSLS. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, s.148

¹⁰ Mulík, Peter. (2002) Emancipácia Slovákov na pôde katolíckej cirkvi v rokoch 1918 – 1948. In: Bobák, J. (ed.) *Na ceste k štátnej samostatnosti*. Martin: Matica slovenská, s. 148

¹¹ Rychlík, J. (1997) *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: AEP a Ústav T.G. Masaryka. s. 77

¹² Kárník, Z. (2008) *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán. s. 216

Časť národne zmýšľajúcich a politicky aktívnych kňazov, združených najmä v Slovenskej ľudovej strane, tento rozpor prezentovala ako cielenú centralizačnú a protislovenskú politiku vlády.

Najväčším problémom katolíckej cirkvi na Slovensku sa krátko po vzniku ČSR stalo veľké množstvo maďarizovaných duchovných vo vlastných radoch. Fakticky celá cirkevná hierarchia na Slovensku bola maďarská (z šiestich biskupov vedel po slovensky len jediný)¹³, čo bol zásadný problém ako pre štátnu správu, tak pre samotných slovenských duchovných.

Aj na zloženie cirkevnej hierarchie a celkovú zmenu politických pomerov reagovala v novembri 1918 svojim vznikom Kňazská rada. Jej iniciátori, na čele s kňazom Andrejom Hlinkom si uvedomovali nutnosť urýchlene zjednotiť a organizovať slovenskú katolícku cirkev aby nestratila možnosť vplývať na nasledujúci vývoj v krajine.¹⁴ Rada, ako reprezentatívny orgán slovenských katolíkov sa prostredníctvom svojho predsedu jednoznačne postavila v prospech československej spolupráce, privítala vznik ČSR a prvého prezidenta.¹⁵ Tento orgán okamžite prevzal pôsobnosť pomadžarčeného biskupského zboru katolíckej cirkvi na Slovensku do doby vymenovania slovenských biskupov, kládol si za cieľ rozprúdiť politický život katolíkov, reprezentovať ich záujmy a vytvoriť „katolícku autonómiu na Slovensku“.¹⁶ Na návrh Kňazskej rady bol tiež menovaný predseda Referátu pre záležitosti katolíckej cirkvi na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska.

Z hľadiska vzťahu štátu a cirkvi po roku 1918 zohral spomínaný Referát pre záležitosti katolíckej cirkvi dôležitú úlohu. Z pozície štátneho orgánu bolo jeho zmyslom predovšetkým vytvorenie podmienok pre transformáciu starých cirkevných štruktúr, menovite pretrhanie väzieb slovenských farností na maďarskú cirkevnú správu, výchova novej kňazskej generácie v podmienkach nového štátu alebo riešenie majetko-právnych záležitostí cirkvi.¹⁷ K zrušeniu referátu došlo v roku 1922 a jeho agenda bola presunutá na nový úrad pri Ministerstve školstva a národnej osvety v Bratislave. V jeho kompetencii bolo tiež vydávanie odporúčení vo všetkých závažných otázkach od menovania nových vysokých predstaviteľov cirkvi,

¹³ Rychlík, J. (1997) *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: AEP a Ústav T.G. Masaryka.. s.77

¹⁴ Bartlová, A. (2006) Ferdinand Juriga, Prelát Andrej Hlinka a Jozef Tiso – Traja čelní predstavitelia Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1945. In Hanuš, J.; Marek, P. (eds.) *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. s. 262

¹⁵ Bartlová, A. (2006) Ferdinand Juriga, Prelát Andrej Hlinka a Jozef Tiso – Traja čelní predstavitelia Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1945. In Hanuš, J.; Marek, P. (eds.) *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. s. 261

¹⁶ Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 17; Bartlová, A. (2006) Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSES. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, s. 131

¹⁷ Bartlová, A. (2006) Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSES. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, s. 134

fungovania cirkevných spolkov cez ďalšie „odmaďarčovanie“ duchovenstva až po výučbu náboženstva na školách.¹⁸

S problémom maďarizovaného duchovenstva a maďarskej cirkevnej správy na území Slovenska bol spojený problém nesúladu hraníc cirkevných provincií a hraníc štátu, ktorého riešenie bolo vo výhradnej kompetencii Vatikánu. Fakticky dochádzalo k tomu, že kňazi zo slovenských farností boli podľa cirkevných predpisov podriadení maďarským predstaveným. Čiastočným riešením problému bolo napr. vyčlenenie samostatnej trnavskej apoštolskej administratúry inak spadajúcej pod ostrihomské arcibiskupstvo. Celkovo sa problém podarilo vyriešiť až v roku 1937 vydaním pápežskej buly (vid'. vyššie).¹⁹

K vymenovaniu nových slovenských biskupov došlo už v novembri 1920. Jednalo sa o biskupov Karola Kmeťku v Nitre, Jána Vojtaššáka na Spiši a Pavla Blaha v Banskej Bystrici, ktorí svoje posty zastávali ešte počas existencie Slovenskej republiky po roku 1939. Zvyšní slovenskí biskupi boli menovaní v roku 1925.²⁰

Posledným významným faktorom potrebným pre priblíženie postavenia katolíckej cirkvi na Slovensku, resp. v ČSR v rokoch 1918 - 1939 bolo založenie Katolíckej akcie (KA) v roku 1927. Organizácia získala po celej republike veľký význam pričom na Slovensku sa k jej aktivite zapojilo množstvo spolkov a jednotlivcov. Za cieľ si vytýčili vzdelávanie mládeže, alebo sociálnu podporu spolu veriacich v núdzi. V súvislosti s rozvojom KA treba pripomenúť, že na území Slovenska pôsobilo viacero vplyvných katolíckych spolkov a organizácií (napr. Spolok sv. Vojtecha). Cirkev disponovala vlastnými periodikami, tlačiarňami, vlastným cirkevným školstvom a teologickou fakultou v Bratislave.²¹ Svoju činnosť rozvíjali viaceré kongregácie a rády. Celkovo možno konštatovať, že pre postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku znamenal 28. október a nasledujúci vývoj významný kvalitatívny posun.

V závere kapitoly treba tiež reagovať na stále pretrvávajúci stereotyp časti slovenskej spoločnosti o protináboženskom charaktere ČSR. Tento názor sa objavuje prevažne v literatúre spojenej s tzv. neoludáckymi historikmi alebo predstaviteľmi časti dnešnej katolíckej cirkvi.²² Ako uvádza český historik Jan Rychlík, v určitých momentoch dochádzalo v rôznych českých

¹⁸ Bartlová, A. (2006) Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSEŠ. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, s. 139

¹⁹ Mulík, Peter. (2002) Emancipácia Slovákov na pôde katolíckej cirkvi v rokoch 1918 – 1948. In: Bobák, J. (ed.) *Na ceste k štátnej samostatnosti*. Martin: Matica slovenská, s. 164-165

²⁰ Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 18

²¹ Podrobnejšie pozri: Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 23-25

²² Rychlík, J. (1997) *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: AEP a Ústav T.G. Masaryka. s. 79

vládach k sekularizačným tendenciám čím boli ohrozené aj pozície slovenských katolíkov. Za najkritickejšie momenty možno označiť napr. zamýšľanú pozemkovú reformu vzťahujúcu sa aj na cirkev alebo poštátne škôl. Kritike čelili aj niektoré prípady nadmieru aktívnych českých úradníkov či učiteľov v snahe „pokultúrniť“ zaostalé Slovensko.²³ „*Ateizace Slovenska však nebyla státní politikou pražské vlády, ale soukromou iniciativou konkrétních osob, a proto nelze hovořit o nějakém odkřesťančování*“.²⁴ Naopak vzťah centrálnych orgánov bol voči katolíkom korektný a cirkev, resp. katolíckej Slovenskej ľudovej strane sa podarilo presadiť niekoľko dôležitých otázok týkajúcich sa slovenských katolíkov (napr. zrovnoprávnenie cirkevného sobášu alebo matrík). K parcelizácii cirkevnej pôdy nedošlo a väčšina uhorských cirkevných predpisov ostala v platnosti. Pokiaľ však v danom období došlo k úpadku významu cirkev, vysvetlenie spočíva skôr v dôsledkoch pohnutého povojnového obdobia, postupnej industrializácii a urbanizácii Slovenska, raste vzdelanosti a prirodzenom trende sekularizácie u moderných spoločností.²⁵

1.3 Slovenská autonómia a vznik Slovenskej republiky

1.3.1 Vývoj politických udalostí

Politický vývoj v regióne strednej Európy v druhej polovici tridsiatych rokov smeroval k zásadnému zlomu. V prípade ČSR sa stalo rozhodujúcim podpísanie Mníchovskej dohody 30. septembra 1938. Dopady na vnútornú politiku krajiny boli deštruktívne.²⁶ „*Krízou idej demokracie, pocit ohrozenia národnej existencie sotva pripúšťali zachovanie dovtedajšieho politického systému*“.²⁷ Jedným z dopadov bolo aj vytvorenie predpokladu pre riešenie „slovenskej otázky“ predstaviteľmi HSLS.²⁸ Výsledkom jednaní 5. a 6. októbra 1938 bol podpis tzv. Žilinskej dohody, zástupcami HSLS, agrárnej, živnostenskej, fašistickej strany

²³ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhé svetové válce II*. Praha: Zvon, s. 53

²⁴ Rychlík, J. (1997) *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Bratislava: AEP a Ústav T.G. Masaryka. s. 78

²⁵ Kružíková, J. Mezi „Pryč od Ríma!“ a „Modem Vivendi“: z osudů katolíckej cirkve v Českolovensku za prvni republiky. *Lidé města*. 2005, vol. 17, č.3, s. 84

²⁶ Balík, S.; Hloušek, V.; Holzer, J.; Šedo, J. (2007) *Politický systém českých zemí 1848-1989*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita Mezinárodní politologický ústav, s. 83-85

²⁷ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 13

²⁸ Volebné zisky HSLS pred rokom 1938 okolo 30%, pričom medzi občanmi slovenskej národnosti predstavovala podpora takmer 50%. Tento fakt viedol viacerých členov strany k presvedčeniu, že len HSLS, je jediný legitímny zástupca slovenského národa a môže riešiť jeho problémy. Pozri: Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 11

a dodatočne aj sociálnej demokracie.²⁹ Súčasťou dohody bol návrh zákona o Decentralizácii vládnej moci v dikcii HSĽS, Manifest slovenského národa, definujúci postavenie slovenského národa v novej situácii³⁰ a deklarovanie podpory pre vymenovania poslanca HSĽS, Jozefa Tisu, predsedom autonómnej vlády.³¹ Slovenská autonómna vláda, zložená zo zástupcov HSĽS a agrárnikov, bola vymenovaná ministerským predsedom Syrovým už 7. októbra 1938.*

Nová vláda pod vedením HSĽS začala s transformáciou slovenskej politickej scény. Zakázala činnosť Komunistickej strany, Židovskej strany a presadzovala zjednotenie ostatných slovenských strán prostredníctvom založenia HSĽS – Strany slovenskej národnej jednoty (HSĽS – SSNJ). Politické strany na Slovensku mali na výber splynúť s novým celkom alebo svoj zánik.³³ Zavedené boli prvé diskriminačné opatrenia proti židovskej menšine, pluralita názorov bola obmedzená prostredníctvom cenzúry a redukovala sa tiež spolková činnosť. Zásadný význam pre profilovanie povahu režimu mali aj voľby do Slovenského snemu, ktoré prebehli 18. decembra 1938. Voliči v nich mohli vybrať z jedinej 100 člennej kandidátky HSĽS – SSNJ³⁴ pričom podaniu „konkurenčnej“ kandidátnej listiny Slovenskej národnej strany bola nakoniec zabránené úradnými obštrukciami.

Rýchly spád udalostí, determinujúci vznik Slovenskej republiky 14. marca 1939 môžeme pozorovať v dvoch rovinách.³⁵ Z hľadiska vývoja zahraničnopolitickej situácie malo najdôležitejší význam stupňovanie tlaku nemeckej diplomacie voči československej vláde po podpise Mníchovskej dohody. Do vnútornej politiky ČSR začalo Nemecko zasahovať nielen ako tribún záujmov nemeckej menšiny ale aj slovenskej autonómie.³⁶ Pre vnútropolitický vývoj udalostí bolo kľúčové vyostrenie vzťahov medzi centrálnou vládou a HSĽS, ktorá najmä prostredníctvom mladých radikálov otvorene hlásala nutnosť odtrhnutia Slovenska od zvyšku republiky. V noci,

²⁹ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 14

³⁰ Nižňanský, E. (2002) Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In Glettler, M. (et. al.) *Nacionálno-socialistický systém vlády (Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko.)* Bratislava: AEP, s. 188

³¹ *Manifest slovenského národa, Žilinská dohoda*. Dostupné na:

<http://www.klasici.sk/publikovanie/historicke/zilinska.html> 19.3.2007

* Prvá vláda - október 1938 v pomere 3:2 (HSĽS : agrárici), druhá vláda - december v pomere 3:1:1 (HSĽS : agrárici : SNS) a tretia – január 1939 v pomere 4:1:1 (HSĽS : agrárici : SNS). Pozri: Nižňanský, E. (2002) Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In Glettler, M. (et. al.) *Nacionálno-socialistický systém vlády (Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko.)* Bratislava: AEP, s. 227

³³ Nižňanský, E. (2002) Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In Glettler, M. (et. al.) *Nacionálno-socialistický systém vlády (Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko.)* Bratislava: AEP, s.190

³⁴ Zložená HSĽS, zástupcov zlučených strán, predstaviteľov maďarskej, nemeckej a rusínskej menšiny na Slovensku a jedným členom SNS.

³⁵ Podrobnejšie pozri aj: Hoensch, J. K. (2001) *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiu a separatizmom 1938-1939*. Bratislava: VEDA.; Lipták, Ľ. (2000) *Slovensko v 20. storočí*. 3. vyd. Bratislava: Kalligram.

³⁶ Kamenec, I. (1992) *Slovenský štát (1939-1945)*. Praha: Anomal, s. 17

z 9. na 10. marca, vyhlásila centrálna vláda výnimočný stav na území Slovenskej krajiny a zosadila slovenskú vládu na čele s Jozefom Tisom (tzv. Homolov puč). Celá akcia skrachovala pre zlé organizáciu a minimálnu podporu u slovenského obyvateľstva a politickej scény.

Nemecká zahraničná politika, hrajúca dvojité hru s pražskou vládou, novo menovaným slovenským premiérom Sidorom a ostatnými predstaviteľmi HSĽS zneužila zmätenú situáciu pre presadenie svojich predstáv o rozklade Československa. Po odmietnutí vyhlásenia nezávislosti Slovenska Sidorom vo Viedni 11. marca bol do Berlína pozvaný zosadený predseda vlády Tiso a Ďurčanský, ktorým Hitler ultimatívne oznámil, že v prípade odmietnutia okamžitého vyhlásia samostatnej Slovenskej republiky bude Slovensko zničené spolu so zvyškom ČSR. Tiso po Hitlerovom ústupku, ohľadne termínu a spôsobu vyhlásenia, zvolal na 14. marca zasadanie Slovenského snemu v Bratislave, na ktorom bola vyhlásená nezávislosť prvej Slovenskej republiky.³⁷

1.3.2 Reakcia katolíckej cirkvi na vyhlásenie autonómie a nezávislosť

Na všetky zásadné politické zmeny musela reagovať aj katolícka cirkev. Táto povinnosť vyplývala zo spoločenskej, kultúrnej a morálnej autority, ktorú mala cirkev u väčšiny slovenského obyvateľstva. Druhým avšak rovnako dôležitým aspektom boli priame majetko-právne, personálne alebo územno-správne komplikácie súvisiace s dopadmi politickej krízy.

Pre obdobie predchádzajúce vzniku samostatnej Slovenskej republiky od októbra 1938 do marca 1939 neexistujú relevantné podklady, mapujúce politickú aktivitu cirkvi. Najvyšší cirkevní predstavitelia sa oficiálne v danom období nevyjadrili ani k podpisu Žilinskej dohody a vyhláseniu autonómie. Za dôležitú indíciu však možno považovať, že na oficiálnom privítaní prvej autonómnej vlády v Bratislave sa zúčastnil napr. v Bratislave pôsobiaci biskup Buzalka, dlhoročný sympatizant HSĽS.³⁸ Pravdepodobne najagilnejší spišský biskup Vojtaššák, v reakcii na 20. výročie 28. októbra 1938 založenie ČSR vydal pastiersky list, v ktorom prirovnal prvú republiku k babylonskej veži, ktorú sa nutne zrútila pre svoju pýchu a neúctu k Bohu.³⁹ Toto vyjadrenie môže aspoň čiastočne ilustrovať postoj slovenských biskupov

³⁷ Kamenec, I. (1992) *Slovenský štát (1939-1945)*. Praha: Anomal, s. 17-23

³⁸ Letz, R. (2001) Biskup Michal Buzalka a politický život. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 89

³⁹ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Československu po druhej svetovej vojne II*. Praha: Zvon, s. 58

k ČSR a zároveň nádej, ktorú upierali k slovenskej autonómii.⁴⁰ Už spomínaný biskup Buzalka tiež napr. prijal pozvanie predsedu Slovenského snemu Sokola a zúčastnil sa jeho prvého zasadania.⁴¹

Biskupi oficiálne privítali vznik samostatného štátu vydaním pastierskeho listu až s niekoľkomesačným oneskorením v októbri 1939, po zvolení kňaza Jozefa Tisa na post prezidenta republiky. Vyzvali v ňom „*k budovaniu hmotnej a duchovnej budúcnosti Slovenska ako krajiny postavenej na kresťanských zásadách.*“⁴² Biskupi vyzdvihovali vznik štátu tiež v neoficiálnych dokumentoch, či novinových článkoch a interview.⁴³ Rozdiel medzi dátumom vzniku republiky a reakciou biskupov, bol okrem ďalších dôvodov ovplyvnený tiež nutným predpokladom uznania zo strany Vatikánu.⁴⁴

Vznik „samostatného“ štátu však slovenskej katolíckej cirkvi priniesol tiež mnohé komplikácie a praktické problémy. Najväčšie ťažkosti pravdepodobne pôsobili územné zmeny, ktoré podobne ako v roku 1918, mali za následok, že sa hranice nového štátu nezhodovali s hranicami cirkevných provincií upravených len v roku 1937.

Výsledkom Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, teda ešte pred vyhlásením nezávislosti, bola strata južných okresov Slovenska o rozlohe 10 400 km² a počte obyvateľov 854 000.⁴⁵ Tieto straty mali priamy dopad aj na bilanciu cirkevného majetku, finančné hospodárenie,⁴⁶ správu farností alebo umiestnenie kňazov a kláštorov. „*Prakticky celá košická a rožňavská diecéza i menší časť nitranské a banskobystrické diecézy pripadla Maďarsku.*“⁴⁷ Vatikán chápal túto situáciu ako provizórnu a odmietol upraviť hranice diecéz podľa aktuálnych štátnych hraníc.

Pre slovenských cirkevných aj štátnych predstaviteľov vyplývala nutnosť znovu zahájiť všetky rokovania s Vatikánom o zmene cirkevných hraníc a vytvorení samostatnej slovenskej

⁴⁰ Pozri tiež: Vilhan, M. (1999) Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951. In Tóth, D. *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, s.384

⁴¹ Letz, R. (2001) Biskup Michal Buzalka a politický život. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 89

⁴² Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 26

⁴³ Letz, R. (2001) Biskup Michal Buzalka a politický život. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 89

⁴⁴ Pozri podrobnejšie: Sidor, K. (1947) *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton: Obrana Press, 1947; Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 27

⁴⁵ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 23

⁴⁶ Petranský, A.. Ivan. (2001) Kňazské a biskupské pôsobenie Michala Buzalku. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, s. 69

⁴⁷ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé svetové válce II*. Praha: Zvon, s. 59

cirkevnej provincie. Táto ambícia však bola eliminovaná najmä pre neakceptovanie výsledkov Viedenskej arbitráže zo strany slovenskej vlády a snahou o ich revíziu. Spomínaný plán bol však pre slovenskú vládu príliš dôležitý a nehodlala sa ho tak jednoducho vzdať. Podľa návrhu vlády sa mal zámer realizovať „povýšením nitrianskeho biskupstva na arcibiskupstvo, ktoré však nemalo znamenať vytvorenie presne ohraničenej slovenskej cirkevnej provincie, čo v danej chvíli nebolo možné.“⁴⁸ Žiadosť bola Vatikánom odmietnutá pre vojnový stav a mnoho prekážok „hmotného a politického charakteru“. Kompenzácia slovenskej strane však spočívala vo vymenovaní nitrianskeho biskupa Karola Kmeťka za arcibiskupa *ad personam* v máji 1944.⁴⁹

Problematiky vytvorenia novej cirkevnej provincie sa priamo dotýkala aj otázka prijatia konkordátu medzi Slovenskou republikou a Svätým stolcom. Vatikán uznal Slovenskú republiku krátko po jej vzniku pričom na Slovensko bol presmerovaný aj bývalý pražský nuncius. Napriek roztržke medzi nunciom Ritterom a ministrom zahraničných vecí Ďurčanským a následným odchodom nuncia do Vatikánu sa slovenská diplomacia ako aj cirkev zasadzovala o skoré prijatie konkordátnej zmluvy. Význam konkordátu sa týkal nutnej zmeny hraníc cirkevných provincií ale tiež podmienok fungovania vzťahu cirkvi a slovenského štátu. Pre Slovensko, ktoré sa prezentovalo ako štát budovaný na kresťanských základoch sa jednalo tiež o vec národnej prestíže. V tak religióznej krajine ako Slovensko mal tento krok pre vládu tiež obrovský propagandistický význam.

Najväčší podiel zodpovednosti a úsilia v tomto smere spočíval na slovenskom veľvyslancovi vo Vatikáne, ktorý pochopiteľne väčšinu svojich krokov konzultoval aj so slovenskou katolíckou hierarchiou.⁵⁰ Slovenské záujmy vo Vatikáne zastupoval od 5. júna 1939 Karol Sidor, bývalý poslanec a minister zahraničných vecí.⁵¹

Podobou konkordátu sa slovenská vláda zaoberala od roku 1939, no k jeho prvému neoficiálnemu návrhu, vypracovanému prof. L. Knappkom, došlo až v decembri 1941.⁵² Po viacerých pripomienkach zo strany Nemecka, však bol oficiálny návrh konkordátu predložený až na konci roka 1943.⁵³ Už pri preberaní návrhu sa však Vatikán vyjadril skepticky vo veci jeho prijatia. Ako hlavný dôvod uviedol tradíciu, že v časoch vojny Svätá Stolica konkordáty

⁴⁸ Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 30

⁴⁹ Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 30

⁵⁰ Cirkevným radcom slovenského veľvyslancu vo Vatikáne sa stal na odporúčanie biskupa Vojtaššáka Msgr. Jozef Kapala, jeho bývalý osobný sekretár. Sidor, K. (1947) *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton: Obrana Press, 1947, s. 7

⁵¹ Sidor, K. (1947) *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton: Obrana Press, 1947, s. 4

⁵² Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 29

⁵³ Sidor, K. (1947) *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton: Obrana Press, 1947, s. 167-168

neprijíma. Aj napriek námietkam a urgenciám slovenského veľvyslanca k podpisu zmluvy nikdy nedošlo.⁵⁴

Túto prehru slovenskej diplomacie tiež možno interpretovať aj ako reálny odraz vzájomných vzťahov oboch štátov. Slovensko bolo totiž častým cieľom kritiky zo strany Vatikánu, napr. v otázkach riešenia židovskej otázky a pod.

1.3.3 Reakcia Vatikánu a Berlína

Komplikovaný politický vývoj roku 1938 vyvrcholený získaním nezávislosti bol aj pre konzervatívnych katolíckych predstaviteľov veľkou výzvou. Najvyšší cirkevní predstavitelia ako aj nižší klérus dlhodobo podporovali politiku HSĽS či s ňou mnohé otázky priamo konzultovali. Samostatnosť bol však pre väčšinu z nich podobne nečakaný zvrät ako pre väčšinu poslancov Slovenského snemu, ktorý ju odhlasovali. Samostatný štát, v ktorého čele bola katolícka strana, ktorej predsedom bol katolícky kňaz, bol pre mnohých nepochybne splneným snom. Prezieravejší z nich si však museli uvedomiť, že tento krok zároveň predstavuje obrovské riziko. V atmosfére blížiacej sa vojny mohlo mať také významné angažovanie cirkvi a jej predstaviteľov negatívne následky, čo sa aj časom potvrdilo.⁵⁵

Toto riziko si veľmi dobre uvedomoval aj Vatikán či naopak Berlín. Znepokojenie ohľadne angažovania slovenských biskupov a kňazov v politike bolo už otvorene formulované po zvolení Jozefa Tisa prezidentom republiky aj napriek apoštolskému požehnaníu, ktoré pápež Tisovi udelil.⁵⁶ Podobnú kritiku Vatikán opakoval aj pri zvolení biskupa Vojtaššáka a ďalších kňazov v Štátnej rade v roku 1940.⁵⁷

Problémom silnej previazanosti HSĽS a slovenskej katolíckej cirkvi sa musela nepochybne zaoberať aj nemecká diplomacia. Práve táto charakteristika bola pre väčšinu z nich hlavným nedostatkom nového satelitu. Za najproblémovnejší prvok považovali napr. fakt, že na čele štátu stojí katolícky kňaz formálne zodpovedný najskôr svojej cirkevnej hierarchii a Vatikánu a až na druhom mieste štátu a jeho medzinárodným záväzkom.⁵⁸ Tiež z ideologického hľadiska nebol Tisov kresťanský štát pozitívnou skutočnosťou, no na druhú

⁵⁴ Sidor, K. (1947) *Šesť rokov pri Vatikáne*. Scranton: Obrana Press, 1947, s. 169

⁵⁵ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 165

⁵⁶ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dejín ČAV, SAP, s. 46

⁵⁷ Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 29; Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dejín ČAV, SAP, s. 45, 46

⁵⁸ Petranský, A. I. (2001) *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. Nitra: Gramond, s. 34

stranu dokázali pragmaticky využiť jeho nacionalistický charakter a obrovskú dôveru obyvateľstva. Napriek prítomnosti národne socialistickej skupiny v HSLŠ Nemci zväčša uprednostňovali konzervatívne katolícke krídlo pod vedením Jozefa Tisa.

1.3.4 Ústavné postavenie katolíckej cirkvi

Z právneho hľadiska možno sledovať spoločenský ale tiež mocenský vzostup cirkvi a náboženstva na texte novoprijatej ústavy Slovenskej republiky z 21. júla 1939. Znenie samotnej ústavy začína textom:

„Slovenský národ pod ochranou Boha Všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jeho, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát.

Slovenský štát sdružuje podľa prirodzeného práva všetky mravné a hospodárske sily národa v kresťanskú a národnú pospolitosť,...“⁵⁹

Aj podľa znenia ústavy tak mal byť nový štát štátom kresťanským, organizovaný podľa kresťanských zásad a morálky. Odkazy na Boha a kresťanstvo možno v ústave nájsť na viacerých miestach. Typickým príkladom je prísaha poslanca slovenského snemu, ktorá znela:

„Prisahám na Boha Všemohúceho a Vševedúceho, že budem verný Slovenskej republike, že budem zachovávať zákony a mandát svoj plniť podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia. Tak mi Pán Boh pomáhaj!“

Ešte príznačnejšia bola prísaha prezidenta republiky:

„Prisahám na Boha Všemohúceho a Vševedúceho, že ako prezident Slovenskej republiky budem verným strážcom ústavy a zákonov, že budem mať vždy pred očami mravné a hmotné povznesenie ľudu a povediem štát tak, aby sa v ňom uplatňoval duch kresťanskej lásky a spravodlivosti. Tak mi Pán Boh pomáhaj!“

Obdobné prísahy mali tiež členovia štátnej rady alebo slovenskej armády.

Ústava zabezpečovala slobodu vierovyznania, prejavu mienky, vedeckého bádania a umenia sa zabezpečuje, pokiaľ nenaráža na ustanovenia zákonov, verejného poriadku a kresťanských mravov.

Postavenie cirkví v štáte bolo upravené aj v samostatnej hlave ústavy, č. 11. Každý mal právo vykonávať slobodne svoje náboženské povinnosti pokiaľ to neodporovalo platným zákonom a kresťanskej morálke. Všetkým cirkvám a náboženským spoločenstvám uznaným

⁵⁹ Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>

štátom bola garantované právo na vlastný majetok a nezávislú správu. Ústava tiež zavádzala povinné vyučovanie náboženstva na všetkých základných a stredných školách „kvalifikovanými príslušníkmi cirkví“.⁶⁰

⁶⁰ *Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky*. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>

2 SLOVENSKÁ KATOLÍCKA CIRKEV A JEJ POLITICKÉ PÔSOBENIE

Význam katolíckej cirkvi v politickom živote na Slovensku je podľa historika Róberta Letza v hlavnej miere dedičstvom vývoja pred rokom 1918. V krajine s mizivým podielom laickej inteligencie, túto rolu prebral národne uvedomelý klérus. Tento trend bol zjavný aj v období Československej republiky či Slovenského štátu aj napriek tomu, že politicky činných kňazov mohlo nahradiť dostatok laikov. Význam podpory cirkevných predstaviteľov v prospech určitej politickej strany na Slovensku vyplýval z ich prirodzenej autority u bežného obyvateľstva. „*Ve slovenském, katolícky tak zaujatém prostředí slovo kněze mělo závaznost božího pokynu*“.⁶¹ Zapojenie kňazov malo zásadný význam tiež organizačného hľadiska. Politicky angažovaní kňazi teda často využívali organizačný potenciál katolíckej cirkvi. „*Oprieť sa o kňazstvo bolo na Slovensku výhodou jednak so zreteľom na kňazov ako miestne authority, jednak z organizačných dôvodov – kňazi mohli aspoň čiastočne využiť organizačnú štruktúru cirkvi*“.⁶²

Hlavným politickým predstaviteľom politického katolicizmu a záujmov katolíckej cirkvi na Slovensku do roku 1945 bola od svojho vzniku Slovenská ľudová strana (SLS), v roku 1925 premenovaná na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HSLS). Po celú dobu svojej existencie sa orientovala predovšetkým na voličov z radov slovenských katolíkov. Jej zakladateľom, oboma predsedami a značnou časťou straníckeho aparátu boli práve katolícki kňazi.

HSLS však nebola jediná konfesiónálne orientovaná strana, či strana s vysokým podielom kňazov vo svojich radoch na Slovensku. V straníckom spektre prvej Československej republiky možno ku konfesijne orientovaným stranám pôsobiacim na území Slovenska zaradiť napr. Československú stranu lidovú, Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu, Maďarsko – nemeckú sociálnodemokratickú stranu alebo Slovenskú národnú stranu.⁶³ Strany navzájom súperili o tzv. „katolícke okresy“ alebo o politicky aktívnych cirkevných predstaviteľov.

Obzvlášť komplikované vzťahy mala HSLS s Československou stranou lidovou (ČSL). Napriek krátkemu obdobiu konštruktívnej spolupráce sa kooperácia oboch strán narušila už v priebehu roka 1921.⁶⁴ „*Slovenští katolíci nebyli českým dost státotvorní a čeští slovenským dost*

⁶¹ Kárník, Z. (2008) *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán. s. 163

⁶² Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 52

⁶³ Napriek tomu, že Slovenská národná strana býva z konfesijného hľadiska ozačovaná za stranu evanjelickú, v jej radoch pôsobilo veľké množstvo katolíckych duchovných. Pozri napr.: Lipták, Ľubomír (ed.) *Politické strany na Slovensku (1918-1989)*

⁶⁴ Trapl, V. (2008) Český politický katolicismus v letech 1918-1938. In Fiala, P. (et. al) *Český politický katolicismus 1848-2005*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 228

*katolíctí.*⁶⁵ Po zriadení samostatnej slovenskej odbočky ČSL, pod vedením jedného zo zakladateľov HSLS, Martina Mičuru strany vystúpili ako otvorení konkurenti. K strane sa okrem Mičuru pridali „*vplyvní katolícki kňazi, ..., teda všetci tí, ktorí boli nespokojní s HSLS a nechceli ísť k agrárnikom.*“⁶⁶ Išlo predovšetkým o vplyvnú skupinu katolíckych duchovných a inteligencie združenej okolo nitrianskych Katolíckych novín.⁶⁷ Konkurencia a otvorené nepriateľstvo oboch strán vyplývalo zo snahy osloviť rovnakú cieľovú skupinu podobným politickým programom ale tiež metódami (angažovanie duchovných).

O katolíckych kňazov či konštruktívne vzťahy s katolíckou cirkvou usilovali aj nekonfesiónálne strany, napr. Agrárna strana na Slovensku. Do jej radov sa krátko po obnovení SLS prihlásili aj „*pôvodní prívrženci A. Hlinku a predvojnovaj SLS* (išlo najmä o katolíckych kňazov), *ktorí sa dostali do sporu s Hlinkom, prípadne inými osobami z vedenia ľudovej strany.*“⁶⁸

Tieto príklady poukazujú v prvom rade na zásadný význam katolíckeho kléru na politický a stranický život na Slovensku, ako aj na to, že vzťahy katolíckeho kléru a HSLS neboli tak jednoznačné ako sa zvykne usudzovať. Kňazi a ďalší cirkevní predstavitelia boli významnými členmi nielen HSLS, ale tiež ďalších politických strán pôsobiacich na Slovensku. Pre väčšinu strán bola prítomnosť kňaza na kandidátke veľkou devízou v rurálnej a silno religióznej slovenskej spoločnosti.

Vzťah katolíckej cirkvi na Slovensku a jednotlivých konfesiónálne orientovaných politických strán možno sledovať aj na silnom tlaku cirkvi (Svätej stolice, biskupov, bežných veriacich) ku spájaniu či vytváraniu volebných koalícií medzi nimi. Obzvlášť populárna bola idea tzv. Katolíckeho bloku.⁶⁹ Zmyslom tejto idey bolo zjednotiť rozštiepené prúdy katolíkov nielen na Slovensku ale posilniť význam katolicizmu na centrálnej štátnej úrovni. Hoci sa tento tlak pravidelne opakoval pred každými voľbami, idea katolíckeho bloku nebola nikdy úspešne realizovaná.⁷⁰

⁶⁵ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhej svetovej válce II*. Praha: Zvon, s. 54

⁶⁶ Letz, R. (2006) *Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad)*. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 37

Bartlová, A. (1992) *Hlinkova slovenská ľudová strana*. In Lipták, E. (ed.) *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava: Archa, s. 194

⁶⁸ Letz, R. (2006) *Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad)*. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 40

⁶⁹ Pozri napr. Holák, M. *Hlinkova slovenská ľudová strana a snahy o vytvorenie katolíckeho bloku v prvej polovici 30. rokov 20. storočia*. *Historický časopis SAV*. 2006, vol. 54, č.1, s. 63-88.

⁷⁰ Letz, R. (2006) *Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad)*. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 38-39

2.1 Katolícka cirkev a HSĽS

Existencia Slovenskej ľudovej strany siaha pred rok 1918, kedy ako strana nižšieho slovenského kléru hájila záujmy Slovákov v Uhorsku. O samotnom vplyve cirkvi na vznik, chod strany vypovedá napr. fakt, že po roku 1918 bola obnovená práve na popud Kňazskej rady.⁷¹ Strana od svojho obnovenia fungovala ako „strana jedného muža“, s dôrazom na jeho morálnu autoritu a politické zásluhy.⁷² Toto postavenie mal pôvodný zakladajúci člen a predseda, katolícky kňaz z Ružomberka, Andrej Hlinka. Programovými piliermi Andreja Hlinku a SĽS, formulovanými ešte pred rokom 1918 boli odpor proti k sekularizačným tendenciám, národný program, antikapitalizmus a odmietnutie liberalizmu.⁷³ Na vznik samostatnej ČSR reagoval Hlinka kladne. Tento postoj mohlo dodatočne ovplyvniť tiež uznanie republiky Vatikánom a nadviazanie diplomatických stykov už v novembri 1918.⁷⁴ Obrat v tomto smere však nastal v prvej polovici roku 1921. Strana prakticky naďalej presadzovala svoj konzervatívny program, ochranu záujmov katolíckej cirkvi a pokúšala sa o aplikáciu jej sociálneho učenia v politickej praxi. Hlavnou témou sa však stal program slovenskej autonómie, v parlamente prednesený po prvýkrát 25. januára 1922.⁷⁵ Katolícke náboženstvo a katolícka cirkev bolo SĽS prezentované ako elementárny prvok slovenskej spoločnosti a jej jednoty. Hlinkova strana sa sama označovala ako strana katolícka a tým sa stavala do pozície hlavného reprezentanta Slovákov. Vo svojom prvom volebnom programe z roku 1919 strana navrhovala riešiť vzťah cirkvi s štátu vágne definovanou „katolíckou autonómiou“. O to väčší dôraz strana prisudzovala napr. sociálnym otázkam či problematike cirkevného školstva.⁷⁶

Na blízkosť HSĽS a slovenskej katolíckej cirkvi poukazuje aj vzájomné úzke personálne prepojenie. Stranu podporovala časť slovenských biskupov, ktorí sa zúčastňovali aj na pravidelných straníckych zjazdoch (biskup Jantusch a biskup Vojtaššák). Slovenský biskup

⁷¹ Bartlová, A. (1992) Hlinkova slovenská ľudová strana. In Lipták, E. (ed.) *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava: Archa, s. 110;

Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 27

⁷³ Kopeček, L. (2006) *Demokracie, Diktatury a Politické stranictví na Slovensku*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 31

⁷⁴ Bartlová, A. (2006) Ferdinand Juriga, Prelát Andrej Hlinka a Jozef Tiso – Traja čelní predstavitelia Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1945. In Hanuš, J.; Marek, P. (eds.) *Osobnost v cirkvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. s. 261

⁷⁵ Bartlová, A. (1992) Hlinkova slovenská ľudová strana. In Lipták, E. (ed.) *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava: Archa, s.113

⁷⁶ Bartlová, A. (1992) Hlinkova slovenská ľudová strana. In Lipták, E. (ed.) *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava: Archa, s. 110

Kmeťko pôsobil tiež ako poslanec HSLS v Poslaneckej snemovni ČSR.⁷⁷ Väčšinu predsedníctva strany tvorili práve katolícki duchovní.⁷⁸ Radoví kňazi boli angažovaní na všetkých úrovniach straníckych orgánov. Katolícka tlačová kancelária pri rekapitulovaní pro-štátnych aktivít kňazov pred rokom 1938 informovala, že „slovenskí katolícki kňazi boli dušou miestnych organizácií HSLS po obciach ako predsedovia alebo členovia“.⁷⁹ V rovnakom texte sa ďalej píše že kňazi za HSLS trpeli, financovali stranícke časopisy či stranu inými spôsobmi podporovali.⁸⁰ Personálne prepojenie strany a katolíckej cirkvi sa udržalo aj po získaní autonómie. Kňazi boli zastúpení v straníckych štruktúrach od najvyšších po najnižšie pozície. V tridsať člennom ústrednom výbore strany zasadali dvaja kňazi, zo šiestich župných predsedov strany boli dvaja kňazi dvaja kňazi podpredsedovia. V predsedníctvach okresných organizácií HSLS pôsobilo 49 kňazov. Kňazi zastávali najmä posty kultúrnych a sociálnych referentov.⁸¹

Snaha o ciele zapájanie kňazov do HSLS bola evidentná najmä počas predsedníctva Andreja Hlinku. Na kňazov sa obrátil vo viacerých výzvach, tvrdiac, že „naše katolícke záujmy zastupovať môže len katolícka politická strana a jej politickí reprezentanti.“⁸² V prospech SLS „výslovné požiadanie A. Hlinku“ agitoval aj neskorší slovenský biskup Buzalka.⁸³ Zástancovia zapájania kňazov do strany argumentovali ich nezištnosťou a nadhľadom k veciam materiálnym. Pre stranu však boli kňazi prospešní aj z organizačného hľadiska (priamy vplyv na veriaciach v daných farnostiach), ale tiež preto že mnoho kňazov svoju stranícku činnosť vykonávalo bez nároku na odmenu.

Zapájanie kňazov do aktívnej politiky však vyvolalo aj intenzívnu kritiku medzi predstaviteľmi cirkvi či laickými straníkmi. Najmä kňazi východoslovenských farností kritizovali prehnané politické aktivity Hlinku a ďalších kňazov. Kritika smerovala proti devalvovaniu autority kňazov a biskupov práve pre ich politickú činnosť. S kritikou vystúpil aj bývalý minister za HSLS, laik, Gažík, ktorý upozorňoval na „preferovanie ružomerskej skupiny (Hlinka a jeho najbližší

⁷⁷ Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 55

⁷⁸ Bartlová, A. (1992) Hlinkova slovenská ľudová strana. In Lipták, E. (ed.) *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava: Archa, s. 121

⁷⁹ Dányi, O. (1985) *Politici v sutanách*. Bratislava: Obzor, s. 97

⁸⁰ Dokument publikovaný tiež v: Prečan, V. (1961) *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*. Bratislava: Osveta, s. 227-228

⁸¹ Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 15-16; Kárnik, Z. (2008) *Malé dejiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán. s. 163

⁸² Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 54

⁸³ Letz, R. (2001) Biskup Michal Buzalka a politický život. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 85

spolupracovníci) *a na favorizovanie kňazského stavu v strane.*⁸⁴ Množstvo kňazov na kandidátnych listinách politických strán regulovali aj cirkevné orgány. Primárnu právomoc povoliť alebo nepovoliť zastávať poslanecký mandát kňazovi, resp. zasahovať do jeho aktivít mal na základe kanonického práva príslušný diecézny biskup.⁸⁵ V roku 1928 sa Konferencia českých a slovenských biskupov zhodla na obmedzení, že kňazi môžu tvoriť len 10% z počtu všetkých poslancov strany.⁸⁶ Celkový počet politicky aktívnych kňazov bol doplnený aj o viaceré výnimky, ktoré vydávali jednotliví biskupi v svojich diecézach. Po získaní autonómie kritika biskupov smerovala skôr proti prijímaniu štátnych funkcií, s ktorými bola spojená aj priama politická zodpovednosť.⁸⁷ V rôznych momentoch sa však cirkev rôzne intenzívne pokúšala obmedziť aj stranícke angažovanie kňazov. Podľa správy vplyvného českého novinára a aktivistu Scheinostu⁸⁸, z novembra 1944, už „*ani jeden slovenský biskup sa nekloní k politickej činnosti kňazov aj keď ide o ľudovú stranu.*“⁸⁹

V priebehu 30. rokov sa do čela strany začala dostávať nová generácia, pochádzajúca z odlišného prostredia ako zakladajúci členovia - kňazi. Až v tomto období sa začal výraznejšie obracať pomer medzi laikmi a kňazmi.⁹⁰ Hlavnou programovou charakteristikou strany však naďalej ostávalo katolícke učenie formulované v sociálnych encyklikách *Rerum Novarum* pápeža Leva XIII. a *Quadragesimo Anno Pia XI.* a radikálna nacionalistická koncepcia slovenskej autonómie.⁹¹

V lete 1938 zomrel dlhoročný predseda strany, Andrej Hlinka. Ešte pred jeho smrťou sa v strane množili spory o voľbu jeho nástupcu. Proti sebe stáli politicky aktívny kňaz Jozef Tiso, „*za ktorého kandidatúrou stálo katolícke duchovenstvo*“ a laik Karol Sidor, podporovaný skôr laickými a radikálnejšími predstaviteľmi.⁹² Napriek pôvodnému odporúčaniu predsedníctva v

⁸⁴ Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 51

⁸⁵ Jonová, J. (2008) Problematika poslušnosti ve vztahu kněží k biskupům. In Marek, P. (ed.) *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 60

⁸⁶ Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 53

⁸⁷ Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 55

⁸⁸ Pozri napr.: Bednařiková, E. (2008). Jan Scheinost – katolík, fašista. In Marek, P. (ed.) *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 194-203

⁸⁹ Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty)*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 71

⁹⁰ Spišiak, P. *Katolícka cirkev a Slovenský štát. Viera a život*, roč. 1992, vol. 7, č.2. s. 97

⁹¹ Vaško, V. (1990) *Neumĺčená kronika katolíckej cirkve v Československu po druhej svetovej vĺce II*. Praha: Zvon, s. 59; Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 30

⁹² Bartlová, A. (2006) Ferdinand Juriga, Prelát Andrej Hlinka a Jozef Tiso – Traja čelní predstavitelia Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1945. In Hanuš, J.; Marek, P. (eds.) *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. s. 267-268

prospech Tisovej kandidatúry bola po Hlinkovej smrti z piety dočasne funkcia rozdelená medzi Tisa a Sidora.⁹³ Post predsedu strany Tiso získal v straníckych voľbách v roku 1940. Autonómia, vytlačenie ostatných slovenských strán a následná samostatnosť pod nemeckou ochranou postavila HSĽS pred nové problémy a výzvy. Strana tak síce bola monopolný subjekt v straníckom systéme štátu, no zďaleka nie monolitický. Nedokonalá organizačná štruktúra, vnútorné konflikty a nejednotnosť nedovoľovali dôsledné plnenie a výkon absolútnej politickej moci. Strana sa stala terčom kritiky nemeckých zmocnencov na Slovensku, pričom za jednu z nespoľahlivých a protinemeckých skupín ovládajúcich stranícky aparát boli označení aj „klerikálovia“. Predseda strany a prezident Tiso aj napriek mnohým svojvôľam stále udržoval príliš tesné kontakty s cirkvou.⁹⁴ Z opačnej perspektívy však stále intenzívnejšie približovanie (dobrovoľné aj nedobrovoľné) režimu jeho nemeckého spojenca čoraz častejšie stávalo aktívnych kňazov pred nepríjemné situácie, z ktorých sa museli zodpovedať pred svojimi veriacimi, biskupmi či Vatikánom.

2.2.1 Katolícka cirkev a Hlinková mládež

Univerzálna mládežnícka organizácia politického režimu na Slovensku, Hlinková mládež (HM), vznikla ako súčasť Hlinových gárd v roku 1938. Jednou zo zamýšľaných funkcií organizácie bola aj výchova a politická aktivizácia slovenskej mládeže v prospech strany a národa. Personálne aj ideologické základy organizácie však boli úzko spojené s rozvojom slovenského katolíckeho skautingu a slovenského katolíckeho orla podporovaného katolíckou cirkvou na Slovensku.⁹⁵ Po rozpustení všetkých mládežníckych, branných a telovýchovných organizácií (výnimku tvorili niektoré cirkevné záujmové spolky), v druhej polovici roka 1938 vytvorili bývalí členovia katolíckeho skautingu organizačnú kostru novovzniknutej HM.⁹⁶

⁹³ Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 62

⁹⁴ Vaško, V. (1990) Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhé svetové válce II. Praha: Zvon, s. 65

⁹⁵ Karpáty, V. (2007) Hlinkova mládež do leta 1940. In Pekár, M.; Pavlovič, R. *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami, Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VI*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, UNIVERSUM, s. 353

⁹⁶ Mila, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s.23

HM sa stala na krátku dobu masovou organizáciou, s povinným členstvom pre mládež vo veku od 6 do 20 rokov.⁹⁷ Okrem branného výcviku museli členovia absolvovať ideologické inštruktáže a od 18. roku vstúpiť do HSLŠ. HM sa stala tiež dôležitým faktorom vo vnútrorežimnom boji medzi umierneným a radikálnym krídlom. Pre silný náboženský rozmer organizácie a blízkosť k umiernenému katolíckemu krídlu, došlo v roku 1940 k oddeleniu od radikálneho HG a k zapojeniu priamo do štruktúr HSLŠ.⁹⁸

O zásadnom vplyve katolíckej cirkvi na jedinu štátnu mládežnícku organizáciu svedčí viacero faktorov. Vo vedúcich orgánoch HM sa od prvých momentov angažovalo veľké množstvo kaplánov, kňazov alebo katechétov. Z organizačného hľadiska došlo k vytvoreniu duchovnej správy paralelnej ku všetkým úrovňam vodcov HM.⁹⁹ V ich kompetencii bolo schvaľovanie všetkých kultúrnych a spoločenských podujatí z hľadiska mravného (kultúrna cenzúra) a najmä preverovanie a schvaľovanie všetkých uchádzačov o vedúce pozície v HM.¹⁰⁰ Tieto pozície v konečnom dôsledku získali najčastejšie práve miestni kapláni a kňazi.¹⁰¹ Cirkev si teda aj prostredníctvom ovládnutia HM vytvorila nástroj na podchytenie slovenskej mládeže a prekazenie zámeru radikálov na jej intenzívnu nacistickú inšpiráciu inšpirovanú nemeckým vzorom. V súlade s týmito tvrdeniami je aj správa Sicherheitsdienst na Slovensku, podľa ktorej je hlavný veliteľ HM „školským príkladom jezuitu v uniforme, ktorého silné presvedčenie o vedení mládeže v kresťanskom a národnom duchu je hlavnou prekážkou výchovy slovenskej mládeže v intenciách nemeckého národného socializmu.“¹⁰²

2.2 Pôsobenie cirkevných predstaviteľov v štátnych inštitúciách

Pôsobenie cirkevných predstaviteľov v štátnych orgánoch Slovenskej republiky je podobne ako ich stranícke angažovanie dôsledok tradície siahajúcej pred rok 1918. V prvých parlamentných voľbách do Poslaneckej snemovne Československej republiky obsadili z celkového počtu dvanásť mandátov patriacich HSLŠ sedem miest slovenskí katolícky kňazi. Stabilný počet kňazov si udržal poslanecký či senátorský mandát v radoch HSLŠ a ďalších

⁹⁷ Povinné členstvo platilo len po dobu troch mesiacov. Následne bolo nahradené povinnou brannou výchovou, teda pravidelnými kurzami HM, ktorých sa museli zúčastňovať aj nečlenská mládež. Mila, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 53

⁹⁸ Mila, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 85

⁹⁹ Funkciu duchovného správcu najčastejšie miestny kaplán alebo kňaz. Mila, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 95

¹⁰⁰ Mila, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 96

¹⁰¹ Karpáty, V. (2007) *Hlinkova mládež do leta 1940*. In Pekár, M.; Pavlovič, R. *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami, Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VI*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, UNIVERSUM, s. 359

¹⁰² Mila, M. (2008) *Hlinkova mládež 1938-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 112

politických strán po celú dobu existencie prvej republiky. Kňazi zastávali poslanecké funkcie tiež v krajiniskom výbore, obecných a mestských zastupiteľstvách.¹⁰³

Október 1938 a slovenská autonómia však znamenala výrazné zintenzívnenie tohto trendu, pričom kňazi sa naďalej zapájali do politického života krajiny nielen členstvom v jednej politickej strane, ale tiež prijímaním dôležitých štátnych postov. Masové zapojenie kňazstva do politického života a štátneho aparátu bolo nepochybne motivované prvotným entuziazmom ako aj nedostatkom spoľahlivých kádrov po prevzatí moci HSĽS. Už v októbri 1939 tak musela biskupská konferencia vydať odporúčenie, že kňazi majú iné poslanie ako robiť aktívnu politiku a byť výkonnými orgánmi štátu.¹⁰⁴ Počet angažovaných kňazov sa však pravdepodobne výrazne nezmenšil, pretože biskup Buzalka v júni 1940 navrhoval zaviesť radikálnejšie obmedzenie prijímania politických postov kňazmi, uvedomujúc si zodpovednosť a riziká s ňou súvisiace.¹⁰⁵ Napriek odporúčaniam biskupov došlo k významnej redukcii počtu kňazov – politikov a úradníkov až neskôr a mieru prepojenia katolíckej cirkvi a režimu Slovenskej republiky v rokoch 1938-1945 tak možno v svetových dejinách 20. storočia hodnotiť ako výnimočnú.¹⁰⁶ V oficiálnych dokumentoch sa cirkev označovala za jedného z hlavných „budovateľov“ Slovenského štátu.¹⁰⁷ Verejne bolo deklarované, že „slovenskí katolícki kňazi stoja otvorene na strane vlády“ a sú jej pravou rukou.¹⁰⁸ Katolícki duchovní sa podieľali na výkone štátnej moci vo väčšine štátnych orgánov všetkých úrovní. Silné zastúpenie mali v rámci snemu či štátnej rady. Tieto posty zastávali buď z pozície člena HSĽS (Slovenský snem) alebo na základe dikcie zákona.(Štátna rada).

2.2.1 Slovenský snem

Slovenský snem sa podľa Ústavy Slovenskej republiky mal skladať z 80 poslancov volených všeobecným, priamym, rovným a tajným hlasovaním na päť rokov. V kompetencii snemu bola voľba prezidenta, schvaľovanie ústavy, štátneho rozpočtu, schvaľovanie zákonov

¹⁰³ Letz, R.: *Cirkev na Slovensku v rokoch 1944-1948. Viera a život.* 1992, vol. 7, č.2. s. 108

¹⁰⁴ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Československu po druhej svetovej válce II.* Praha: Zvon, s. 63

¹⁰⁵ Letz, R. (2001) Biskup Michal Buzalka a politický život. In. Letz, R. Petránský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia.* Bratislava: Lúč, 2001, s. 90

¹⁰⁶ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945.* Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 166

Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty.*

Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 169

¹⁰⁸ Dányi, O. (1985) *Politici v sutanách.* Bratislava: Obzor, s. 97

a medzinárodných zmlúv.¹⁰⁹ Reálne však pozostával z 63 poslancov zvolených v roku 1938 v rámci volieb do Snemu Slovenskej krajiny. Ďalšie parlamentné voľby mali prebehnúť v roku 1943, no ich konanie bolo odložené na rok 1946. Doplnujúce voľby sa nekonali a nových poslancov vyberal prezident z pôvodnej sto člennej kandidátky.¹¹⁰ Medzi zvolenými poslancami boli okrem predstaviteľov HSĽS aj zástupcovia národnostných strán a zlúčených strán v roku 1938. Snem počas svojej existencie výrazne rezignoval na svoje ústavou dané právomoci a nevytváral rovnocenný protipól štátnej exekutíve.¹¹¹

V rámci vnútornej dynamiky režimu sa stal snem oporou umierneného krídla okolo prezidenta Tisa. Tomu napomáhala aj zastúpenie viacerých kňazov medzi poslancami snemu. Vo voľbách v decembri 1938 bolo do snemu Slovenskej krajiny zvolených jedenásť katolíckych kňazov z celkového počtu 63 poslancov. Pomer ich zastúpenia sa nemenil až do konca roka 1942. Počet kňazov v sneme sa postupne znižovalo na pokyn biskupov, pričom v roku 1945 klesol na konečných päť.¹¹²

Komplikované je zhodnotiť mohla cirkevná hierarchia ovplyvniť pôsobenie radových kňazov v parlamente. Ako všetci ostatní poslanci boli kňazi členmi príslušných politických strán¹¹³ a teda museli podliehať aj straníckej disciplíne. Formálne bolo tiež rozhodovanie kňazov, ako všetkých ostatných poslancov nezávislé. Na druhú stranu boli kňazi a ich aktivity podriadení súhlasu príslušných ordinárov.¹¹⁴ Biskup nemusel udeliť súhlas s politickým angažovaním kňaza a v prípade neuposlušnosti ho mohol sankcionovať podľa cirkevného práva. Otázka je do akej miery mohli biskupi tento nátlak využiť pre ovplyvnenie rozhodovania konkrétneho kňaza. V roku 1941 napr. Svätá stolica sankcionovala ružomerského kňaza a poslanca snemu za jeho článok oslavujúci Adolfa Hitlera.¹¹⁵

¹⁰⁹ Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>

¹¹⁰ Kamenec, I. (1992) *Slovenský štát (1939-1945)*. Praha: Anomal, s. 26

¹¹¹ Podrobnejšie pozri: Podolec, O. (2005) Charakter legislatívnej činnosti v Slovenskej republike 1939-1945. In Šmigel, M., Mičko, P. (eds.) *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici.

¹¹² Letz, R. (2006) Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 98

¹¹³ V Slovenskom sneme boli zasadali poslanci troch politických strán: Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – Strany slovenskej národnej jednoty, Maďarskej strany a Nemeckej strany na Slovenska

¹¹⁴ Jonová, J. (2008) Problematika poslušnosti ve vztahu kněží k biskupům. In Marek, P. (ed.) *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 61

¹¹⁵ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 33

2.2.2 Štátna rada

Medzi základné orgány Slovenskej republiky radila Ústava aj Štátnu radu. Vyjadrenia jej tvorcov, predstaviteľov režimu ako ani súčasných historikov či politológov však neponúkajú jednotné vymedzenie jej významu v systéme.¹¹⁶ Skladala sa z 25 členov, pričom šesť členov menoval prezident, desať HSĽS, po jednom každá registrovaná národnostná politická strana, každý stav a jeho členom sa automaticky stával predseda vlády a predseda snemu. Jej úlohou bolo rozhodovať o odvolaní prezidenta, predsedu alebo členov snemu a ich prípadnom trestnom stíhaní, „*podávať prezidentovi republiky a vláde dobrozdania vo veciach politických, kultúrnych a hospodárskych*“ ale tiež o zostavení kandidátnej listiny do snemových volieb. Funkčné obdobie Rady trvalo tri roky.¹¹⁷ Aj napriek relatívne širokým právomociam rada nikdy neplnila svoje najdôležitejšie úlohy a zaoberala sa skôr menej dôležitými otázkami.¹¹⁸ V súboji dvoch skupín v rámci režimu sa rada stavala skôr na stranu prezidenta Tisa.¹¹⁹

Z celkového počtu členov, ktorý nikdy nedosiahol finálne číslo 25, zastávali tri kreslá predstavitelia katolíckej cirkvi na Slovensku. Prezident zo svojej právomoci menoval Jána Pöstényiho, kňaza a správcu Spolku sv. Vojtecha. HSĽS do Štátnej rady poslala kňaza a predsedu župnej organizácie strany Andreja Marsinu a najmä spišského biskupa Vojtaššáka, ktorý sa zároveň stal prvým podpredsedom Rady.¹²⁰

Angažovanie biskupa do tak vysokej pozície štátneho orgánu musela odobriť Svätá stolica. Tá síce pripúšťala, že ide o čestnú funkciu no zároveň upozorňovala na možnú politickú a morálnu zodpovednosť do budúcnosti a preto vo všeobecnosti neodporúčala politickým hodnostárom prijímať politické funkcie.¹²¹ Biskup Vojtaššák však funkciu aj napriek negatívnemu odporúčaní Vatikánu prijal. Za svoju aktívnu činnosť a zásluhu o Slovenskú republiku získal biskup 14. marca 1944 štátne vyznamenanie, Veľkokríž radu Slovenského kríža.¹²²

¹¹⁶ Podľa rôznych definícií to bola transformovaná horná komora parlamentu bez zákonodarnej právomoci, „rada múdrych“, „vyrovnávajúci, stabilizujúci a kontrolný orgán“ požívajúci autoritu celej spoločnosti či explicitný prejav autoritatívneho riadenia slovenskej spoločnosti.

¹¹⁷ *Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky*. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>

¹¹⁸ Kamenec, I. (2000) *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava: Kalligram, s. 273

¹¹⁹ Kamenec, I. (2000) *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava: Kalligram, s. 255

¹²¹ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dejín ČAV, SAP, s. 47

¹²² Prečan, V. (1961) *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*. Bratislava: Osveta. (obrazová príloha)

2.2 3 Prezident

Prezident Slovenskej republiky bol podľa Ústavy volený Slovenským snemom na funkčné obdobie sedem rokov a maximálne dve volebné obdobia za sebou. Prezident reprezentoval štát navonok, mal právo na rozpustenie vlády a snemu, vyhlásenie vojny a mieru so súhlasom snemu, právo zúčastniť sa a predsedieť zasadaniam vlády a štátnej rady, menovať ministrov, členov štátnej rady, štátnych úradníkov a armádnych dôstojníkov, právo suspenzívneho veta či kontrasignácie zákonov a nariadení s mocou zákona. Jeho postavenie bolo posilnené po prijatí zákona č. 215/1942 Sl. z. o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ktorý vymedzil postavenie Vodcu strany. Reálne postavenie prezidenta, jednohlasne zvoleného snemom 26. októbra 1939, však bolo omnoho silnejšie ako ho vymedzovala Ústava. Nešlo len o autoritu z právneho hľadiska, teda z titulu výkonu jeho štátnej funkcie, ale aj úctu ku katolíckemu kňazovi a charizmatickému politikovi, „ktorý sa zaslúžil o štát“.¹²³

Postava kňaza Jozefa Tisa sa stala jedným zo symbolov charakteru Slovenskej republiky rokov 1939 – 1945. Vzhľadom na dlhodobú tradíciu pôsobenia kléru v slovenskej politike a mieru autority ktorú si Tiso v strane a spoločnosti získal ako poslanec, minister, dlhoročný podpredseda HSĽS, premiér a v neposlednom rade stále aktívny kňaz z Bánoviec nad Bebravou bolo prirodzené jeho zvolenie do funkcie prezidenta novej republiky.

Cirkev sa k zvoleniu kňaza prezidentom republiky postavila rozporuplne. Tiso, ako aktívny kňaz musel o prijatie funkcie požiadať svojho ordinára, biskupa Kmeťka, ktorý žiadosť konzultoval s Vatikánom.¹²⁴ Slovenský episkopát privítal zvolenie prezidenta vydaním pastierskeho listu. Na druhú stranu dal Vatikán neoficiálne najavo veľmi rezervovaný postoj.¹²⁵ V neskorších obdobiach dochádzalo k situáciám, kedy bolo angažovanie kňaza v tak vysokej politickej funkcii veľmi kontroverzné, čoho si boli predstavitelia Svätého stolca vedomí už pri jeho zvolení: „v budúcnosti môže hněv lidu za pohnutých událostí přenést odpovědnost na kněze anebo na církev.“¹²⁶ Hoci si toto riziko

¹²³ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 50

¹²⁴ Bagin, A. (1992) Kňaz v politike. In Bystrický, V.; Fano, Š. (eds.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. 1. vyd. Bratislava: SAP, s. 32

¹²⁵ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 46

¹²⁶ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Praha: Zvon, s. 62

pripúšťali aj slovenskí biskupi, neprikladali mu taký význam a rozhodnutie Tisa ospravedlňovali spontánnou vôľou národa.¹²⁷

Najmä Vatikán, resp. jeho diplomatický zástupca na Slovensku kritizoval vystupovania Tisa ako prezidenta a kňaza zároveň. Medzi Slovákov tak podľa jeho slov vnášal zmätok, kedy náboženské slávnosti využíval na politické prejavy a vyhlásenia. Veriaci potom nevedeli či majú vnímať jeho slová ako vyjadrenia politika či kňaza.¹²⁸ Prezident bol vystavený kritike, najmä v momentoch keď sa pokúšal o zblíženie katolíckej viery a národného socializmu. Jeho vyhlásenia a prejavy v tomto smere označil zástupca Vatikánu za rečnícke žonglérstvo a priamy dôkaz o rozpor medzi Tisovým politickým presvedčením a svedomím kňaza.¹²⁹ V závere roka 1944 bol prezident Vatikánom oficiálne vyzvaný aby „*svoje city a úmysly zjednotil so svojou kňazskou dôstojnosťou a svedomím*“. Zároveň bol varovaný, že krivdy spáchané za jeho vlády škodia prestíži jeho vlasti a diskreditujú klérus a cirkev na celom svete.¹³⁰ Jednalo sa o narážku na chystajúcu sa deportáciu zvyšku slovenských židov.

2.3 Katolícka cirkev ako nezávislá frakcia politického režimu

2.3.1 Vnútrotná dynamika politického režimu

Charakteristickým znakom politického režimu Slovenskej republiky bol intenzívny konflikt neformálnych skupín vo vnútri režimu bojujúcich o vplyv na riadení štátu. V tejto dynamike zohrala významnú úlohu aj slovenská katolícka cirkev, ktorá ako samostatný faktor alebo s inými frakciami režimu spolu determinovala podobu celého systému.

Na príklade jedinej slovenskej politickej strany, HSĽS, prezentuje Yeshayahu Jelinek orientčný prehľad jednotlivých frakcií:¹³¹

1) Národne-klerikálna frakcia

¹²⁷ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhej svetovej válce II*. Praha: Zvon, s. 62

¹²⁸ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 119

¹²⁹ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 48

¹³⁰ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 203-204

¹³¹ (Historiografia môže na základe súčasného stavu výskumu problematiky, mnohé z citovaných frakcií úplne odmietat', či považovať ich za podsúčasti iných skupín) Jelinek, Y. (1976) *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. New York, London : Columbia University Press, s. 51-68

- 2) *Laici**
- 3) *Radikáli HG*
- 4) *Nástupisti**
- 5) *Sidoristi*
- 6) *Čechoslovakisti*
- 7) *Armáda*

Význam jednotlivých skupín sa menil v závislosti na vnútropolitickom a medzinárodne politickom vývoji. Počiatkový boj viacerých krídiel v rámci HSĽS sa postupným vnútorným vývojom pretavil do boja dvoch protikladných a viac či menej homogénnych pólov v rámci režimu. Tento konflikt sa podpísal aj na formovaní ústavnej listiny, kreácii nových štátnych orgánov, rozhodovaní o zásadných otázkach režimu, čiastočne na medzinárodne politickej orientácii a ďalších. Slovenská historiografia zjednodušene označuje tieto póly ako umiernený konzervatívne - klerikálny a radikálny nacionálne - socialistický tábor.

Aristotel Kallis v tomto kontexte hovorí o súboji tradičných elít a fašistických hnutí. V slovenskom prostredí môžeme za tradičné elity označiť väčšinu umiernených predstaviteľov staršej generácie HSĽS, bývalých členov zlúčených strán stále pôsobiacich v štátnom aparáte, ale tiež katolícku cirkev, ako tradičný a široko akceptovaný prvok alebo, konzervatívnych členov slovenskej armády a administratívy spojenej s vývojom pred rokom 1938. HSĽS a cirkev tak po 6. októbri začali okupovať systém v úlohe tradičných elít, usilujúcich sa o udržanie podoby režimu v koľajach ich doterajšej konzervatívnej, katolíckej, ale tiež antisemitskej a autoritárskej politiky. Jelínek príznačne HSĽS definuje ako „*spiatičnícku, reakcionársku a konzervatívnu stranu katolíckeho kléru*“.¹³² Prívrženci sa zlučovali okolo prezidenta Tisa, stranického sekretariátu HSĽS, HM, cirkevných spolkov alebo slovenskej armády.

Za radikálny fašistický prvok podľa Kallisovej logiky možno označiť tzv. politických outsiderov typu Vojtecha (Bélu) Tuku alebo Alexandra (Šaña) Macha.¹³³ Išlo napr. o bývalých členov ilegálnej Rodobrany, alebo najmladšiu ľudácku generáciu ovplyvnenú talianskym či

* V zmysle cirkevnej príslušnosti, teda buď svetský príslušník cirkvi alebo bezkonfesný.

* Mladí radikáli združení okolo časopisu *Nástup*. Jednalo sa najmä o vysokoškolských študentov. Jelínek ich frakciu porovnáva z rumunskou *Železnou strážou*. Skupina však bola rozupustená a jej miesto bolo nahradené HG. Dominantným znakom „*Nástupistov*“ bol antiklerikalizmus a nacionalizmus.

¹³² Jelínek, Y. (1976) *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. New York, London : Columbia University Press, s. 132

¹³³ Tuka bol nepohodlný pre väčšinu stranického aparátu. Po získaní slovenskej autonómie a prepustení z internácie, sa umiernení predstavitelia strany pokúsili Tuku umiestniť v akademickej sfére, čím chceli dosiahnuť ukončenie jeho politickej kariéry. Na nátlak nemeckej strany sa však stal Vojtech Tuka predsedom slovenskej vlády po zvolení Jozefa Tisa prezidentom.

nemeckým vzorom, volajúcu po dokončení revolúcie a úplnej premene Slovenska. Organizačnou základňou skupiny bola Hlinkova garda.

Súboj oboch konkurenčných krídel režimu, prebiehal v rôznych etapách podľa rozličnej logiky a rozličnou intenzitou. Vo vyhrotenej situácii¹³⁴ v roku 1938 a 1939 hľadali slovenské konzervatívne elity v najsilnejšej slovenskej politickej strane spôsob upevnenia svojich pozícií. Inšpiračným zdrojom sa stali aj „úspešné“ režimy Talianska či Nemecka. Ako píše Kallis, systémy Nemecka, prípadne Talianska boli určitými „bazénmi inšpirácie a nových návodov pre efektívne zvládnutie nestabilných a v kríze sa zmietajúcich režimov“¹³⁵, ktoré neváhali miestni politici využiť. Cieľom väčšiny strany však nebolo preberanie ucelenej ideológie ale adopcia niektorých komodít zaručujúcich zefektívnenie systému a udržanie režimu. Konzervatívne stranícke elity „želajúce si upevniť svoje mocenské postavenie, v nestabilnom systéme, ktorý ovládli, implikovali „fašistické prvky“ bez riskovania inštitucionálneho bezvládia“.¹³⁶ Preto došlo napr. k rozkladu plurality stranického systému, potlačeniu ľavicových elementov, zavedeniu cenzúry a pod. Do tejto doby umiernennej časti HSĽS vyhovovala spolupráca s radikálnym krídlom, ktoré pomáhalo konsolidovať situáciu a posilňovať moc strany. Problém vznikol v momente, keď sa režimu podarilo stabilizovať (môžeme hovoriť napr. o období po 14. marci a definitívnom upevnení pozícií v štáte). Fašistické „hnutie“, začalo hovoriť o nedokončenej revolúcii a požadovalo hlbšie zmeny systému a presadenie svojich kádrov a ideológie, čomu sa „tradičné elity“ bránili. Obrat v situácii nastal v roku 1940, kedy po vládnej kríze a vytlačení radikálov nastalo vytriezvenie v podobe „Salzburského diktátu“ a direktívneho návratu niektorých zástancov radikálneho krídla do vlády. Od tejto chvíle môžeme veľmi zreteľne pozorovať rozličný prístup režimu k prijímaniu fašistických komodít. Umiernené krídlo prezidenta Tisa proti radikálom začalo bojovať ich vlastnými zbraňami ako silnejšou fašizáciou režimu, prijatím vodcovského princípu, schválením radikálneho riešenia židovskej otázky, vyslaním slovenskej armády na východnú frontu a celkovým prehĺbením kolaborácie s treťou ríšou.¹³⁷ V tomto kontexte treba spomenúť aj paradox „politiky menšieho zla“, ktorou boli obhajované aj obzvlášť kontroverzné kroky umierneného krídla na čele s kňazom Jozefom Tisom.

¹³⁴ Medzinárodné aj vnútropolitické udalosti determinujúce atmosféru odbobia od leta 1938 v Európe: zklamanie zo západných spojencov a kríza demokracie, tlak Nemecka a Maďarska, nestabilná situácia v centrálnej úradnej vláde v Prahe, Homolov puč, etc.

¹³⁵ KALLIS, A., Aristotle. 'Fascism', 'Para-Fascism' and 'Fascistization': On the Similarities of Three Conceptual Categories. *European History Quarterly*. 2003, vol. 33, no. 2, p. 223

¹³⁶ KALLIS, A., Aristotle. 'Fascism', 'Para-Fascism' and 'Fascistization': On the Similarities of Three Conceptual Categories. *European History Quarterly*. 2003, vol. 33, no. 2, p.232

¹³⁷ Kamenec, I. (2000) *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Bratislava: Kalligram, s. 73

2.3.2 Postavenie katolíckej cirkvi vo vnútropolitickej dynamike režimu

Vnútoraná dynamika režimu výrazne určovala aj postavenie katolíckej cirkvi v rámci systému. Miera aktivity zapojenia cirkvi vo verejnom živote sa menila v závislosti na vnútropolitických udalostiach. Sebavedomie cirkvi prejavovalo počas celej existencie štátu. Po celú dobu existencie režimu cirkevný predstavitelia stáli na strane konzervatívneho krídla, ktoré predstavovalo ich prirodzeného spojenca v snahe o posilnenie vplyvu cirkvi a katolíckeho učenia na podobu štátu. Cirkevné organizácie alebo spolky sa stali organizačnou bázou pre konzervatívne krídlo režimu. Neúspech radikálov, resp. HG v slovenskej spoločnosti je tak niektorými autormi prisudzovaný práve katolíckej cirkvi a jej cieľenej snahe.¹³⁸ „*Od kedy cirkev zaujala ku garde odmietavé stanovisko, tá nemohla počítať s väčšou podporou u religiózneho obyvateľstva.*“¹³⁹

Voči postaveniu cirkvi a jej vplyvu na chod štátu sa stavalo aj Nemecko. Hlásenia nemeckých tajných agentov označujú slovenskú cirkev a väčšinu kňazov ako otvorene protinemeckú. Väčšina správ zároveň dokladuje, že cirkev mala v štáte neprimeraný vplyv a postavenie nezávislej frakcie, ktoré úspešne využívala na presadzovanie vlastných záujmov. Nemecký veľvyslanec na Slovensku Ludin, sa napr. v správe z 22. októbra 1941 vyjadril, že „*Tisovi o a jeho prívržencom sa podarilo odstaviť všetky iné prúdy protiviacie sa jeho politike a tým priviesť celý vnútropolitický život pod vplyv cirkvi.*“¹⁴⁰

Cirkev prostredníctvom svojich členov, organizácie a spolky, katolícke školstvo, tlač a ďalšie vytvárala potenciál pre kreáciu nezávislej nátlakovej skupiny, či frakcie vo vnútri režimu.¹⁴¹ Vďaka tomuto potenciálu ako aj celkovej religiozности spoločnosti si zachovala výsostné postavenie a privilégia. Tie jej umožňovali v niektorých prípadoch jednať nezávisle a „proti oficiálnemu prúdu“. Typickým príkladom boli napr. viaceré polemiky Katolíckych novín¹⁴², aktivity Katolíckej akcie alebo napr. každodenné sabotovanie používania oficiálneho pozdravu „Na stráž!“, v rozpore predpismi a odhovárania od jeho používania aj bežných veriacich.¹⁴³ Prostredníctvom episkopátu či teologických fakúlt mala možnosť vyjadriť k väčšine zásadných

¹³⁸ Spišiak, Peter. *Katolícka cirkev a Slovenský štát*. In: Viera a život, roč. 7, 1997, č.2. s. 99

¹³⁹ Jelínek, Y. Storm-Troopers in Slovakia: The Rodobrana and the Hlinka Guard. *Journal of Contemporary History*, 1971, vol. 6, no. 3. s. 118

¹⁴⁰ Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty)*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 48

¹⁴¹ Petranský, I. (2002) *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky*. In Lacko, M. *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov: zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová, I.* Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, s.32

¹⁴² Pozri podkapitolu Spolková a iná činnosť cirkvi.

¹⁴³ Lacko, M. (2005) *Z prameňov k dejinám I. Slovenskej republiky I. Situačné hlásenia okresných náčelníkov. Január - December 1944*. Trnava: Katedra histórie filozofickej fakulty UCM v Trnave, s. 52, 85

politických tém. Pre predstaviteľov štátu tak cirkevné odobrenie či odporúčenie predstavovalo morálnu „barličku“, pomocou ktorej sa rozhodovali a obhajovali svoje kroky pred verejnosťou. Cirkvi aj jej dobrozdania sa v rôznych situáciách dovoľávali obe konkurujúce skupiny v rámci režimu.¹⁴⁴ V kritických momentoch preto cirkev čelila viacerým tlakom o deklaratívne vyjadrenie podpory či súhlasu voči kontroverzným rozhodnutiam štátnej či okupačnej moci.¹⁴⁵ Počas proti povstaleckej ofenzívy napr. hlásil námestník nemeckej bezpečnostnej polície na Slovensku Witiska do Berlína, že „Zástupca šéfa úradu propagandy, Dr. Štefan Polakovič, ktorý je sám katolícky teológ, chce zapojiť katolíckych duchovných predovšetkým do protibolševickej propagandy. Pri hlbokéj nábožnosti slovenského človeka sľubuje takáto akcia, ..., veľmi pekný propagandistický úspech.“¹⁴⁶

Naopak pri snahe cirkvi zasiahnuť či ovplyvniť jednanie štátnych orgánov, už vláda často nebrala cirkevné memorandá do úvahy, resp. sa snažila vyhnúť akejkolvek reakcii na ne.¹⁴⁷ V prípade obzvlášť zásadných výstupov cirkvi ako napr. intervencie voči vyst'ahovaniu židov, ktoré podpísali všetci slovenskí biskupi sa napr. člen radikálneho krídla, minister vnútra Mach neverejne vyjadril, že „na základne tohto listu by musel dať zavrieť všetkých slovenských biskupov, a že by to urobil keby prezident nebol kňaz.“¹⁴⁸ Mach by si však takéto vyhlásenie a otvorenú kritiku biskupov nikde verejne nedovolil.

Z podstaty situácie, v ktorej sa režim nachádzal vyplývala aj vnútorná rozpoltenosť vo vzťahu cirkvi a štátu. Tá sa prejavovala predovšetkým vo vnútornej ideologickej rozpornosti režimu, v ktorom súperil konzervatívny katolicizmus, kresťanské sociálne učenie a nacistické, ateistické prvky. Dochádzalo tak k schizofrenickým situáciám, kedy najvyšší predstaviteľ režimu, prezident a kňaz Tiso, musel balansovať medzi týmito fakticky nezmieriteľnými pohľadmi na svet. Podobne premiér Tuka, jeden z predných predstaviteľov radikálneho krídla, pokúšajúci sa o plošné zavedenie národného socializmu na Slovensku, sa verejne prezentoval ako veriaci katolík.¹⁴⁹ Cirkev si toto riziko uvedomovala, no nie vždy sa s ním dokázala úspešne vysporiadať. Biskup Vojtaššák varoval slovenských kňazov už v roku 1938: „musíme se dnes, kedyž vše začíná ve jménu

¹⁴⁴ Spišiak, Peter. *Katolícka cirkev a Slovenský štát*. In: Viera a život, roč. 7, 1997, č.2. s. 100-101

¹⁴⁵ Letz, R.: *Cirkev na Slovensku v rokoch 1944-1948*. Viera a život. 1992, vol. 7, č.2. s.111

¹⁴⁶ Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov*. (Dokumenty).. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 70

¹⁴⁷ Letz, R. (2006) *Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad)*. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 97

¹⁴⁸ Letz, R. (2006) *Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad)*. In Letz, R. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej. 2006 s. 57

¹⁴⁹ Spolu s ďalšími predstaviteľmi radikálneho krídla režimu ako napr. Ďurčanským, Kirschbaumom, Medrickým a inými sa zúčastňovali cirkevných pútí a náboženských udalostí. Pozri: Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 165; Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov*. (Dokumenty).. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.

*křesťanském, s větší péčí věnovat každému společenskému pohybu, abychom ukonejšeni pohodlným ukolébáním, že je vše v nejlepším pořádku, nemuseli brzy okusit že minulé nepřátelské doby nám byli méne nebezpečné než nynejší, chlubicí se křesťanstvím.*¹⁵⁰

Reálne fungovanie vzájomných vzťahov cirkvi a štátu teda prebiehalo formou rozdelenia polí pôsobnosti.¹⁵¹ Katolícka cirkev mala fakticky voľné ruky napr. v otázkach kultúry, školstva a sociálnych vecí. Cirkev mala v kompetencii nižšie a stredné školstvo, posilnili sa jej pozície v štátnom aparáte, v armáde (vplyvný armádny vikár), aktívne pôsobila Katolícka akcia a viacero organizácií pod jej krídlami či Spolok sv. Vojtecha, cirkevná tlač a pod.¹⁵² V tejto oblasti tak zohrala pozitívnu úlohu, keď vytvorila bariéru pred presadením nacistickej ideológie napriek silnému tlaku Nemecka a domácich radikálov.¹⁵³ Na druhú stranu ostávala viac menej pasívna v politickej sfére, kde sa nepokúšala príliš otvorene angažovať.

Nemožno tak zjednodušene klásť rovnítko medzi slovenskú katolícku cirkev a slovenský štát. Treba brať do úvahy vnútornú dynamiku režimu a jeho postupný politický vývoj. Slovenská katolícka cirkev bola s režimom vo viacerých ohľadoch nadmieru konformná a z jeho vzniku konjunkturálne vyťažila množstvo výhod. Na druhú stranu však otvorene alebo nepriamo kritizovala niektoré nedostatky, vyvažovala vnútropolitický boj v režime a svojou autoritou dokázala ovplyvniť viaceré rozhodnutia štátnej moci. Situáciu v tomto smere výstižne popisuje nemecké hlásenie z roku 1944: „*Cirkevné spoločenstvá sú spokojné so svojim postavením v Slovenskom štáte, ale napriek tomu chcú byť rešpektovaní ako od štátu nezávislá sila.*“¹⁵⁴

¹⁵⁰ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhej svetovej válce II*. Praha: Zvon, s. 59

¹⁵¹ Jelinek, Y. (1976) *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. New York, London : Columbia University Press, s. 80

¹⁵² Podrobnejšie pozri: Petranský, I. (2002) *Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky*. In Lacko, M. *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov: zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová, I*. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, s. 30-49

¹⁵³ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 166

¹⁵⁴ Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty)*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 71

3 POSTOJ KATOLÍCKEJ CIRKVI K NIEKTORÝM PROBLÉMOM REŽIMU

Pri pokuse o formuláciu či rekonštrukciu názoru cirkvi na všetky aktuálne otázky doby narazíme na problém, ktorý nás sprevádza po celú dobu existencie Slovenskej republiky. A to, že treba opatrne rozlišovať medzi oficiálnym názormi najvyšších predstaviteľov cirkvi, často nejednotným¹⁵⁵, stanoviskom Vatikánu, vyjadreniami politicky aktívnych kňazov, stanoviskami strany, ktorá sa prezentuje ako katolícka či dokonca oficiálnou propagandou režimu manipulujúcou s postojmi cirkvi.¹⁵⁶ Jedná sa o problém, na ktorý upozorňovali aj predstavitelia Vatikánu. „*V politice se nedá oddělit jednání kněze jako soukromé osoby od jeho kněžství. Spojuje li se kněz s nějakou stranou či politickým hnutím, dává mu tím určité „církevní schválení“, což ale může být zavádějící.*“¹⁵⁷

3.1 Židovská otázka a katolícka cirkev na Slovensku

3.2.1 HSĽS a židovská otázka

HSĽS ako najsilnejšia politická strana v období prvej republiky na Slovensku a predovšetkým strana s veľkým množstvom katolíckeho kléru mala k židom, resp. židovskej otázke ako celku veľmi rozporuplné postoje. Jej dlhoročný predseda a katolícky kňaz, Andrej Hlinka, mal k židom tolerantný ba dokonca priateľský vzťah. Dokladovať to možno jeho osobnými intervenciami proti násilnostiam na židoch v revolučných dňoch roku 1918 alebo neskoršími vyjadreniami pre stranícku alebo židovskú tlač. Tam sa charakterizoval ako človek odmietajúci antisemitizmus (rovnako ako jeho strana) a vážiaci si význam židovstva z náboženského aj kultúrneho hľadiska.¹⁵⁸

Na druhú stranu už v priebehu 20. rokov pôsobila ako súčasť HSĽS polovojenská organizácia Rodobrana, charakteristická vulgárnym antisemitizmom. Výraznejší posun

¹⁵⁵ Pozri tiež. Vilhan, M. (1999) Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951. In Tóth, D. *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, s. 388

¹⁵⁶ Pozri tiež. Mulík, P. (2000) Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939 – 1945. In Bobák, J. (ed.) *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Martin : Matica slovenská, s. 101 – 113

¹⁵⁷ Jonová, J. (2008) Problematika poslušnosti ve vztahu kněží k biskupům. In Marek, P. (ed.) *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 72

¹⁵⁸ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 64

smerom k antisemitizmu pozorovať koncom 30. rokov s nástupom novej stránickej generácie. Je však dôležité poznamenať, že „antisemitizmus ľudákov nemal rasový charakter (hoci používal niektoré jeho právne normy a metódy), ale vychádzal z maloburžoázných obranných pozícií, operujúc protižidovskými heslami a požiadavkami – ešte z politicko-propagačného arzenálu 19. storočia“.¹⁵⁹

Pre úplnosť treba tiež doplniť niekoľko základných faktov o priebehu a dôsledkoch riešenia židovskej otázky na Slovensku. Medzi prvé reálne dopady „ľudáckej“ protižidovskej politiky možno zaradiť veľké množstvo tolerovaných násilností organizovaných miestnymi predstaviteľmi HG. Tie získavali zákonné krytie s prijatím viacerých vládnych protižidovských opatrení ešte v roku 1939 a nakoniec známeho „židovského kódexu“ v roku 1941. Od roku 1939 do roku 1942 došlo k radikalizácii postojov, ktoré vyústili do začatia deportácií. V októbri 1942 boli transporty pozastavené pričom na Slovensku ostali predovšetkým držitelia rôznych výnimiek alebo konvertiti. Po vypuknutí SNP a príchode nemeckých vojsk boli deportácie obnovené a svojvoľne realizované nemeckými jednotkami.¹⁶⁰

3.2.2 Postoj katolíckej cirkvi k riešeniu židovskej otázky

Paradoxom ostáva ako mohol režim, ktorý sa charakterizoval ako kresťanský, hlásil sa k zásadám katolíckej viery, na jeho čele či v politickom aparáte stáli príslušníci katolíckeho kléru mohol realizovať násilné riešenie židovskej otázky.¹⁶¹

Postoj slovenskej katolíckej hierarchie k riešeniu židovskej otázky je veľmi rozporuplný. Cirkev totiž neformulovala jasné stanovisko, ktoré by bolo konštantné po celú dobu „riešenia“ židovskej otázky. Jej názory sa s postupným vývojom a eskaláciou situácie vyvíjali od tichého súhlasu, tolerancie, „zatvárania očí“ až k zásadnému odporu a kritike. V tomto smere sa napr. slovenská katolícka cirkev názorovo líšila od stanoviska Vatikánu.¹⁶²

K prvým divokým pogromom, vulgárnej protižidovskej propagande či prejednáváním legislatívnym opatreniam ostala slovenská katolícka cirkev, resp. episkopát pasívny a nezauljal žiadne oficiálne kritické stanovisko.¹⁶³ Profesor rímskokatolíckej teologickej fakulty

¹⁵⁹ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 278, 64-65

¹⁶⁰ Podrobnejšie pozri: Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa.

¹⁶¹ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 75

¹⁶² Pozri napr.: Kamenec, I.; Prečan, V.; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s.

¹⁶³ Kamenec, I.; Prečan, V.; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 59

v Bratislave a kňaz Štefan Zlatoš, v roku 1939 síce odsúdil spontánne násilnosti páchané na židoch. Jedným dychom však obhajoval politiku štátu pričom tvrdil, že v žiadnom prípade sa nejedná o tmárstvo či spiatočnosť, operujúc náboženskou rétorikou o kolektívnej vine židov.¹⁶⁴ Podobný názor mal aj iný profesor teologickej fakulty v analýze o morálnosti nemorálnosti vylúčenia židovských žiakov zo škôl vytvorenej na objednávku Slovenského snemu. Zastal sa len pokrstených židov, konvertitov a rozhodnutie o ostatných ponechal v kompetencii štátnych orgánov.¹⁶⁵

Otázka židovských konvertitov sa v kontexte riešenia židovskej otázky stala jednou z najdôležitejších tém. Na zavádzanie protizidovských opatrení niektorí postihnutí reagovali prestupom ku katolíckej viere, krstom a zápisom v katolíckej matrike.¹⁶⁶ V tomto smere sa viacerým židom stali nápomocní aj niektorí katolícki kňazi, krstiaci židov aj napriek tomu, že si uvedomovali že tak nečinia z čistého náboženského presvedčenia.¹⁶⁷ Práve konverzia totiž slúžila ako základný predpoklad pre udelenie rôznych výnimiek spod platnosti protizidovských zákonov a podobne. Katolícka cirkev mala v tomto ohľade jasno a chránila židov, konvertitov, pred štátnymi represiami tvrdiac, že nemožno robiť rozdiely medzi pokrstenými. Špecializovaný odbor pre neizraelitov na Ústrední židov, ktorý mal okrem iného hájiť záujmy pokrstených židov pričom vznikol práve na nátlak katolíckych cirkevných kruhov.¹⁶⁸ Za príklad obrany židov, konvertitov, možno spomenúť aj intervenciu nitrianskeho biskupa Kmeťku v roku 1941 požadujúcu od vlády výnimku spod povinnosti nosenia Dávidovej hviezdy pre pokrstených židov. Intervencia však bola zo strany vlády, resp. Ústrednej hospodárskej úradovne zamietnutá.¹⁶⁹ Už otvoreným protestom biskupskej konferencie v tomto smere bolo „Memorandum o židokatolíkoch“ zo 7. októbra 1941.¹⁷⁰ Biskupi v ňom reagovali na čerstvo schválený židovský kódex. Argumentovali predovšetkým jeho rozporom s kresťanskými hodnotami a ostro sa postavili proti rasovej teórii, ktorou zákonník argumentoval. Memorandum, ako už z názvu vyplýva, sa však predovšetkým zastávalo konvertitov pričom od prezidenta a vlády žiadali ich vylúčenia spod platnosti

¹⁶⁴ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 77

¹⁶⁵ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s.86-87

¹⁶⁶ Nedokonala štatistika približne k roku 1941 eviduje okolo 2500 pokrstených židov. Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 98

¹⁶⁷ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 184

¹⁶⁸ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 98

¹⁶⁹ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 122

¹⁷⁰ Kamenec, I.; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dejín ČAV, SAP, s. 62

zákona. Žiadna verejná reakcia najvyšších štátnych predstaviteľov na memorandum neexistuje.¹⁷¹

Tesne pred začiatkom avizovaných deportácií slovenských židov v marci 1942 sa nimi zaoberala aj Štátna rada, teda orgán, v ktorom boli zastúpení aj predstavitelia slovenskej katolíckej cirkvi. Podpredseda rady, biskup Vojtaššák sa však na dotaz iného člena rady, ohľadne postoja katolíckeho učenia k násilným deportáciám vyjadril v prospech plnenia nariadení židovského kódexu s výnimkami pre pokrstené osoby. Toto vyjadrenie napr. zneužila aj oficiálna propaganda, keď oznamovala že predstavitelia cirkvi sú za pokračovanie protižidovských opatrení a deportácie.¹⁷²

Po začatí deportácií, ergo vyvrcholení dovtedajších opatrení, pomáhali židom niektorí kňazi ale aj vyššie postavení predstavitelia cirkvi. Jednalo sa predovšetkým o zvýšené množstvá krstov, alebo ich antيداتovanie, či osobné intervencie. Tieto akcie však nemožno generalizovať a vyvodzovať z nich názor, že katolícka cirkev sa stavala do pozície ochrancu prenasledovaných židov, tak ako to činí časť slovenských exilových historikov. Názory cirkvi vo vzťahu k prenasledovaným židom po začatí transportov boli skôr nejednoznačné. Táto vyháňavosť vyhovovala aj štátu, resp. radikálom, ktorý ju mohli prezentovať ako súhlas čím udržovali v pasivite aj obyvateľstvo. Ku kritike sa biskupi odhodili až po zahájení tzv. rodinných transportov. Zámer vydania odsudzujúceho pastierskeho listu, ktorý sa mal čítať vo všetkých slovenských kostoloch však prekazili štátne orgány a preto ostalo len u článku v Katolíckych novinách. V ňom sa biskupi otvorene postavili proti deportáciám konvertitov a opatrne sa zastali aj ostatných. Žiadali v ňom ľudské zaobchádzanie a dodržiavanie svetských ale tiež božích zákonov.¹⁷³

Po vysťahovaní väčšiny židov medzi marcom a októbrom 1942 došlo k dočasnému pozastaveniu deportácií. V krajine ostávali väčšinou len držitelia prezidentských a hospodárskych výnimiek, konvertiti či židia zo zmiešaných manželstiev. V priebehu roku 1943 však radikálna skupina HSLS informovala o začatí nového „kola“ deportácií, proti čomu sa vopred postavili aj predstavitelia katolíckej cirkvi. Radikáli celkovo narazili na veľký odpor. Tento obrat nastal v situácii výrazného oslabenia radikálov, väčšina populácie odmietala násilie spojené s prvým kolom deportácií, menila sa situácia na svetových frontoch a ostávajúci židia boli držitelia výnimiek a konexií. V pastierskom liste slovenských biskupov z 21. marca 1943 sa už otvorene hovorilo aj o nepokrstených židoch. Biskupi sa postavili

¹⁷¹ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s.128-129

¹⁷² Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 167

¹⁷³ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 185

proti opatreniam, „*ktoré masovo postihujú našich veriacich a iných našich spoluobčanov*“.¹⁷⁴ Jednalo sa o prvý otvorený protest proti spôsobu riešenia židovskej otázky na Slovensku od jeho vzniku. Po vypuknutí Slovenského národného povstania došlo už na priamy nátlak a bez ohľadu na udelené výnimky k vyvezeniu zostávajúcich židov, ktoré realizovali sami Nemci. Intervencie cirkvi však boli už celkom neúspešné.¹⁷⁵

3.2 Slovenské národné povstanie

Každodenná realita na Slovensku v letných mesiacoch roku 1944, sa ani vzdialene nepribližovala štandardnej bezpečnostnej situácii. Stále častejšie sa množili útoky a diverzie partizánov na čo reagovala slovenská vláda vyhlásením stanného práva. Napriek tomu už v mnohých oblastiach neexistovala autorita schopná nové obmedzenia reálne vynucovať. Slovenské národné povstanie vypuklo predčasne, 29. augusta 1944. Počas svojho krátkeho trvania povstalci kontrolovali až 53% územia, teda 22 000 km², na ktorom žilo 1,7 milióna občanov. Jednalo sa teda o zásadný politický ale tiež spoločenský zlom, ktorý sa musel prejaviť aj na postavení a činnosti katolíckej cirkvi.¹⁷⁶

Slovenskí biskupi sa k aktivitám partizánov a protištátnemu odboju všeobecne vyjadrili ešte pred 29. augustom. Na biskupskej konferencii 27. augusta sa jasne postavili za doterajšie zriadenie a plnenie svetských zákonov.¹⁷⁷ V zásade podobné stanovisko zastávala aj väčšina nižšieho kléru. V situácii kedy cirkvi naprieč celou Európou zažívali ťažké časy, na Slovensku vládli všetky podmienky pre jej rozvoj. Celkovo tak bolo takmer nemožné objaviť potenciál pre odpor katolíckej cirkvi voči Slovenskej republike a jej vláde

Naopak odpor cirkvi voči odboju možno hľadať najmä v dvoch rovinách. Jedná sa o ideologické ale tiež konfesiónálne bariéry medzi predstaviteľmi odboja a katolíckymi biskupmi. „*Katolícky episkopát sa už pred rokom 1944 staval odmietavo k jestvujúcemu odboju, aj preto že v ňom politický katolicizmus nemal žiadne zastúpenie, ...*“¹⁷⁸

Z ideologického hľadiska tvorila základnú prekážku pre pripojenie katolíckej cirkvi k povstaniu príslušnosť zásadnej časti odboja ku komunistickej strane, resp. k jej sympatizantom. Biskupi zastávali k „bolševizmu“ jednoznačne odmietavý postoj

¹⁷⁴ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 231

¹⁷⁵ Kamenec, I. (1991) *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, s. 270

¹⁷⁶ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 174

¹⁷⁷ Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty)*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 33

¹⁷⁸ Podrobnejšie pozri: Lacko, M. (2008) *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava: Slovart. 160

a spoluprácu s nimi v každom prípade vylučovali. Slovenská katolícka cirkev však nemala sympatie ani k demokratickému, resp. občianskemu odboju. Tvorí sa Demokratická strana a „*drvivá prevaha evanjelikov v nej bola jedným z momentov vyvolávajúcich neistotu u predstaviteľov slovenského katolicizmu.*“¹⁷⁹ To bol tiež dôvod prečo štátna propaganda prezentovala povstanie tiež ako boj luteránov proti katolíkom. „*Väčšina predstaviteľov SNR bola luteráni. Minister obrany SR, Ferdinand Čatloš bol evanjelik. Do povstania boli priamo zapojení aj evanjelickí kňazi a biskupi.. Vládne kruhy tak povstanie označili za dielo luteránov.*“¹⁸⁰

Postoj jednotlivých biskupov k povstaniu, resp. miera ich odporu však nebola rovnaká. Rozdielny prístup biskupov Škrábika a Vojtaššáka ilustruje obecné častú vnútornú diverzitu v rámci slovenskej biskupskej konferencie, resp. stanoviska slovenskej katolíckej cirkvi obecné.¹⁸¹ Biskup Škrábik odmietol v auguste 1944 opustiť svoje sídelné mesto a zároveň centrum povstania Banskú Bystricu. Aj napriek kritickému stanovisku voči povstalcovi a partizánom hodlal pragmaticky nadviazať dialóg a zastupovať záujmy cirkvi. Biskup síce odmietol žiadosti povstaleckých veliteľov a civilných predstaviteľov o vyjadrenie podpory SNP, no na druhej strane viackrát materiálne partizánom pomohol. Jednalo sa najmä o dodávky humanitárneho materiálu či liekov.¹⁸²

V tejto situácii zastupoval opačný názorový pól spišský biskup Vojtaššák. Ten na rozdiel od Škrábika, nemal pre povstanie a jeho protagonistov najmenšie pochopenie. Vojtaššák, ako jeden z najviac politicky angažovaných biskupov sa priamo postavil za vládu a jej politiku, ktorú tiež kritizoval, že sa voči povstalcovi nezasiahlo tvrdsie ešte pred začatím povstania.¹⁸³ SNP stotožňoval výhradne s boľševizmom či neváhal používať termíny štátnej propagandy.

¹⁷⁹ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 53

¹⁸⁰ Lacko, M. (2008) *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava: Slovart, s. 162

¹⁸¹ Vilhan, M. (1999) Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951. In Tóth, D. *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, s. 391, 392

¹⁸² Vilhan, M. (1999) Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951. In Tóth, D. *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, s. 387; Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 58-60

¹⁸³ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 64

K najdôležitejším nariadením Slovenskej národnej rady (SNR) na oslobodenom území vzťahujúcim sa k problematike katolíckej cirkvi bolo nariadenie č. 5/1944 Zb. n. o poštátnení školstva na Slovensku.¹⁸⁴ Pre predstaviteľov cirkvi znamenalo poštátnenie školstva, do tej doby sa nachádzajúceho takmer v ich výhradnej kompetencii, hrubý atak voči autorite, prestíži ale tiež nástroji kontroly a vplyvu na spoločnosť. Okrem iných¹⁸⁵ aj tento krok ešte zhoršil vzťahy cirkvi a povstalcov a nahral štátnej propagande o „luteránskom, boľševickom, židovskom a čechoslovakistickom“ charaktere povstania. Biskupi, úplná väčšina kňazov (počet aktívnych katolíckych kňazov priamo angažovaných v povstaní sa počíta na štyri, resp. šesť osôb¹⁸⁶) či katolícka tlač sa jasne postavila za Slovenskú republiku a jej doterajšiu politiku. Volali po lojalite voči vláde či napr. „*Apoštolská administratúra v Trnave dala 6. októbra 1944 svojim kňazom podpísať osvedčenie o vernosti voči republike*“¹⁸⁷

Na predstaviteľov katolíckej cirkvi vyvíjala enormný nátlak aj nemecká okupačná armáda, ktorá si bola vedomá propagandistického potenciálu katolíckej cirkvi u slovenského obyvateľstva. Hlavný tlak mal smerovať voči trnavskému arcibiskupovi Kmeťkovi. Napriek pomerne jasnému názoru slovenských biskupov šlo Nemcom predovšetkým o zverejnenie pastierskeho listu a organizáciu cirkevných osláv na počesť potlačenia povstania v Banskej Bystrici. V oboch prípadoch však slovenskí biskupi zaujali negatívne stanovisko no tlaku čiastočne podľahli. Oslava oslobodenia „slovenských krajov“ nakoniec síce prebehla v náboženskom duchu, slávnostnou omšou však slôžil prezident a kňaz Tiso s pomocou biskupa Škrábika.¹⁸⁸ Žiadaný pastiersky list sa však biskupi zdráhali vydať omnoho dlhšiu dobu uvedomujúc si jeho význam pre budúcnosť a možný osud katolíckej cirkvi v povojnovej Európe. Opatrne formulovaný text vydaný až 15. decembra 1944 a podpísaný všetkými biskupmi, okrem iného nabádal k ochrane slovenského územia a plneniu

¹⁸⁴ Vilhan, M. (1999) Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951. In Tóth, D. *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, s. 393; Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 / Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004*. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 51

¹⁸⁵ O úprave školstva a bohoslužobnej reči maďarskej a nemeckej menšiny (č. 6/1944 Zb. n. SNR) ale tiež tri vraždy katolíckych kňazov partizánmi. Lacko, M. (2008) *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava: Slovart, s. 165

¹⁸⁶ Lacko, M. (2008) *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava: Slovart, s. 164

¹⁸⁷ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 / Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004*. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 63

¹⁸⁸ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 / Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004*. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 67-68

úradných nariadení. Pastiersky list sa však aj napriek tomu stal terčom ostrej kritiky nemeckých orgánov na Slovensku, ktorí mu vyčítali jeho nejasné znenie a defetizmus.¹⁸⁹

Na spomínaných príkladoch je celkom evidentné ako vnímali Nemci slovenskú katolícku cirkev. V období po vypuknutí povstania a teda počas najhlbšej krízy režimu bola práve cirkev jediná fungujúca organizácia, na ktorú sa na rozdiel od štátnych orgánov Nemci mohli obrátiť. Katolícka tlač, efektívne podchytená mládež prostredníctvom školstva či záujmových organizácií, kostol, fara a kňaz v každej obci znamenali obrovský potenciál. Postavenie cirkvi v dobe rozkladu štátneho režimu tak umožňuje jednoduchšie pochopiť jej reálny význam po celú dobu existencie štátu.

¹⁸⁹ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 75-76

4 KULTÚRNE A INÉ PÔSOBENIE KATOLÍCKEJ CIRKVI

4.1 Cirkevné školstvo pred rokom 1939

Pre pochopenie významu katolíckej cirkvi v školskom systéme Slovenskej republiky, treba aspoň v krátkosti spomenúť aj predchádzajúce obdobia. Pred rokom 1918 bola totiž práve cirkevná ľudová škola miestom, na ktoré sa nevzťahovali reštrikcie o používaní slovenského jazyka. „Ľudáci“ tak cirkevné školstvo pochopiteľne vyzdvihovali ako ochrancu Slovákov, slovenčiny a tiež „*skutočne slovenskými výchovňami, posledným útlkom slovenského slova vedľa kostola.*“¹⁹⁰

So vznikom ČSR sa zásadne zmenilo aj slovenské školstvo. Napriek tomu, že v platnosti ostal pôvodný uhorský školský zákon (XXXVIII z roku 1868), nový politický systém zaviedol viaceré zmeny organizačného ale tiež obsahového charakteru.¹⁹¹ Tie sa stali opäť predmetom ostrej kritiky cirkevných a „ľudáckych“ predstaviteľov. Školská politika prvej republiky tak bola po roku 1939 prezentovaná ako protislovenská a proti kresťanská.¹⁹² „*Všemožne podporovaná laická morálka sa zošmykla z náboženského stanoviska a pre výchovu určila celkom iný základ.*“ A pre ľudákov to bola pochopiteľne opäť cirkev, resp. cirkevné školstvo, ktoré slúžilo ako bariéra a „*úzkostlivá ochrankyňa národných hodnôt*“. Je teda logické, že v chápaní „ľudákov“, bola cirkevná škola synonymom pre školu slovenskú. Cirkev si týmito aktivitami, viac či menej oprávnene, upevnila postavenie ochrancu slovenských záujmov, jazyka a kultúry, na čom neskôr stavala aj svoj nárok na výsadné postavenie v školskom systéme Slovenskej republiky.

4.2 Cirkevné školstvo po roku 1939

Vznik Slovenskej republiky 14. marca 1939 a s ním spojené spoločenské a politické zmeny v krajine sa nutne prejavili vo všetkých oblastiach verejného života. Jednou z prioritných oblastí záujmu nového režimu bol aj vzdelávací systém. Nový školský zákon

¹⁹⁰ Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Horáka v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

¹⁹¹ Predovšetkým ľavicové strany usilujúce o radikálnu odluku cirkvi od štátu presadzovali a poštátnenie všetkých škôl a laicizáciu vzdelávacieho procesu.

¹⁹² Pozri tiež Janek, J. (2000) Školský zákon z roku 1940 (diskusný príspevok). In Bobák, J. *Slovenská republika 1939-1945*. Martin, Bratislava: Vydavateľstvo Matice slovenskej, Slovenský historický ústav MS.

a celá školská politika Slovenskej republiky boli budované ako vedomý protiklad prvorepublikového vzoru.¹⁹³ Z legislatívneho hľadiska bol v tomto ohľade najdôležitejší zákon č. 308 o ľudových školách, schválený 26. novembra 1940. Práve ľudové, čiže základné školy, ktoré navštevovalo najviac žiakov, boli pre štát najdôležitejším prvkom celého školského systému.¹⁹⁴ Spomenutá úprava mala zásadný význam aj pre cirkve, pretože práve ľudové školstvo predstavovalo jej hlavnú doménu, napr. na rozdiel od stredného školstva¹⁹⁵, v ktorom bol vplyv cirkvi menej výrazný.

Na vládnom návrhu zákona o ľudových školách pracovalo Ministerstvo školstva a národnej osvety spoločne s predstaviteľmi oboch kresťanských cirkví na Slovensku a „učiteľských korporácií“ od prvých momentov samostatnosti.¹⁹⁶ Cirkvi (predovšetkým katolícka cirkev), boli v školskej politike štátu kľúčovým partnerom. Rokovania mal na starosti čerstvo vysvätený biskup Buzalka, ako dočasný predseda Katolíckej školskej rady.¹⁹⁷ Dôkazom viac než ochotného prístupu ministerstva školstva voči požiadavkám cirkví je napr. poďakovanie evanjelického zástupcu na rokovaniach, ktorý „*kvituje snahy štátnej školskej správy u ktorej sme našli plné porozumenie, lebo naším pripomienkam vyhovela až na krajnú mieru*“.¹⁹⁸ Nový zákon zavádzal zásadné zmeny školskej politiky z obsahového ale tiež organizačného hľadiska s priamym dopadom na postavenie katolíckej cirkvi. Štát a cirkvi si v prípade ľudových škôl rozdelili sféry vplyvu. Štát zastrešoval organizačnú a finančnú správu, „*naproti čomu zasa cirkvi sa prenecháva vplyv na samú podstatu školy, to jest na výchovu a výučbu*“.¹⁹⁹ Sami poslanci slovenského parlamentu v rozprave k návrhu zákona hovorili o tom že, „*každá veta tohto zákona je smelým ale úprimným delením moci medzi štátom a cirkvou*“.²⁰⁰

Prvoradým cieľom štátu a cirkví pri prijímaní zákona bol jeho „osvetový“ resp. „ideologický“ význam. Podľa znenia zákona mala „*Ľudová škola vychováva školopovinnú mládež za mravných a verných občanov Slovenskej republiky na podklade kresťansko-*

¹⁹³ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 159

¹⁹⁴ V dobe prijímania zákona č. 308/1940 bolo na území Slovenskej republiky 3052 ľudových škôl.

¹⁹⁵ Upravoval ho zákon č. 168/1939 Sl. z.

¹⁹⁶ Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940.

Reč ministra školstva Siváka v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

¹⁹⁷ Petranský, A., Ivan. (2001) Kňazské a biskupské pôsobenie Michala Buzalku. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, s. 70

¹⁹⁸ Janek, J. (2000) Školský zákon z roku 1940 (diskusný príspevok). In Bobák, J. *Slovenská republika 1939-1945*. Martin, Bratislava: Vydavateľstvo Matice slovenskej, Slovenský historický ústav MS, s.162

¹⁹⁹ Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940.

Reč ministra školstva Siváka v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

²⁰⁰ Ibid.

*národnom.*²⁰¹ Nové pomery sa prejavili tiež v skladbe predmetov. Napr. náboženstvo získalo štatút prioritného predmetu.²⁰² Vyučovanie začínalo a končilo modlitbami²⁰³ a žiaci sa museli povinne zúčastňovať cirkevných obradov, pričom dochádzku kontroloval zodpovedný vyučujúci.²⁰⁴ Inými dopadmi novej školskej politiky bol zákaz koedukácie na školách, teda oddelené vyučovanie chlapcov a dievčat.²⁰⁵ Tlak bol vyvíjaný aj na laických učiteľov. Tí sa museli povinne angažovať v náboženských alebo národných spolkoch pričom boli pod dohľadom personálnych a disciplinárnych komisií s paritným zastúpením cirkvi.²⁰⁶ Biskupi sa však ešte v roku 1943 sťažovali že, „*učiteľstvo a mnohí profesori vychovaní v ČSR nepreukazujú toho národného a náboženského ducha, ktorý od nich národ očakáva.*“ Zároveň upozorňovali na pretrvávajúce učiteľské sily žijúce v nezriadenom živote, ako napr. rozvedených mužov a žien, ktorí nikdy nebudú vychovávať v kresťanskom duchu.²⁰⁷ Ako povedal poslanec Pavol Čarnogurský, cieľom zákona je, aby „*v celom zriadení školskej výchovy a výučby nebolo ničoho, čo by výchovné poslanie nábožensko-mravné sťažovalo alebo znemožňovalo, ba naopak, je treba pozitívne, aby všetka výučba a výchova bola preniknutá náboženským duchom.*“²⁰⁸

Cirkev sa snažila ovplyvniť aj mimoškolský život mládeže a celej spoločnosti. Morálka a mravy boli pod jej permanentným drobnohľadom. Cirkev kritizovala „*necudné obrázky v lustrácii a sexuálnu nákazu šíriace knihy*“. Náboženská cenzúra zo školských knižníc napr. vyradila diela Robinson Crusoe či Deti kapitána Granta, ako nevhodné.

²⁰¹ Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč ministra školstva Siváka v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009.

²⁰² Písala sa na prvé miesta v zákonoch i na vysvedčeniach. Pozri: NEPAUER, František. Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005.

²⁰³ Janek, J. (2000) Školský zákon z roku 1940 (diskusný príspevok). In Bobák, J. *Slovenská republika 1939-1945*. Martin, Bratislava: Vydavateľstvo Matice slovenskej, Slovenský historický ústav MS, s. 162

²⁰⁴ Jelinek, Y. (1976) *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. New York, London : Columbia University Press, s. 110

²⁰⁵ Nepauer, F. (2005) Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In Šmigel, M., Mičko, P. (eds.) *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, s. 82, 77

²⁰⁶ Nepauer, F. (2005) Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In Šmigel, M., Mičko, P. (eds.) *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, s. 85; Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslancu Hancka v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

²⁰⁷ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dejín ČAV, SAP, s. 166

²⁰⁸ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dejín ČAV, SAP, s. 166

Pranierovala „úradné prideľovanie antikoncepčných prostriedkov slovenským vojakom na fronte“ napriek zákonu o zákaze antikoncepcie. Cirkev tiež navrhovala sprísniť cenzúru filmov, z ktorých mnohé urážajú náboženstvo.²⁰⁹

Výrazný dopad na postavenie cirkvi v školskom systéme mala reforma aj z organizačného hľadiska. Zámerom vlády bolo racionalizovať a zjednotiť štruktúru školských zariadení. Primárnu úlohu v novom systéme mali hrať obligatórne cirkevné školy. Tie mali nahradiť konfesiónálne neutrálne obecné školy, ktoré by do budúcnosti podľa odhadu ministerstva predstavovali len 20% oproti súčasným 48% percentám. Podľa zákona č. 308 však napr. mali celkom zaniknúť pôvodne nekonfesiónálne štátne ľudové školy.²¹⁰ Z finančného hľadiska štát začal kryť väčšinu výdajov na chod školy čím by odbremenili do tej doby značné výdaje cirkví. Cirkevní učitelia sa po mzdovej stránke celkom zrovnoprávnili s učiteľmi laickými.²¹¹

V zmysle vyššie spomenutého rozdelenia polí pôsobností medzi cirkvou a štátom, pripadla cirkvi takmer výhradná kontrola nad slovenským školstvom (obzvlášť jeho nižšími stupňami), mimoškolskou výchovu mládeže, či kultúrou slovenského národa. Hoci sa jej vízie vo väčšine ohľadov plne zhodovali s oficiálnou politikou štátu, aj na príklade školskej politiky vidno, že cirkev realizovala svoje vlastné zámery ako sebavedomý a pomerne nezávislý aktér.²¹²

Antikomunizmus, ako jeden z hlavných pilierov politického katolicizmu sa presadil aj v cirkevnom školstve. Už pri parlamentnej rozprave k návrhu zákona sa otvorene spomínalo náboženstvo, ako prostriedok boja proti komunizmu. „Všetky prostriedky proti nebezpečeniu komunistckej výchovy sú len paliatívne, keď nebudú použité prostriedky náboženskej výchovy mládeže v škole. Každá vláda, ktorá zaviedla takzvanú neutrálnu školu, vychovala si generáciu, ktorá ju shodila akonáhle dospela.“²¹³

Katolícka cirkev však fakticky odmietala každú nekresťanskú ideológiu vrátane nacizmu. Ten kritizovala ako „novopohanstvo“ či pre jeho rasistické teórie. Napriek mnohým

²⁰⁹ Kamenec, I; Prečan, V; Škovránek, S. (1992) *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. Bratislava: Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, SAP, s. 168

²¹⁰ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 159

²¹¹ Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Husáreka v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

²¹² Jelínek, Y. (1976) *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. New York, London : Columbia University Press, s. 110

²¹³ Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Čarnogurského v rozprave o návrhu zákona. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

sporným okamžikom²¹⁴ však cirkevné školy ostali imúnne voči agresívnej nacistickej propagande. Tento fakt dokladajú napr. tajné správy nemeckých diplomatov a agentov na Slovensku. Podľa nich bolo práve školstvo a výchova mladistvých pod absolútnou kontrolou cirkvi, ktorá sa „kriticky stavala proti národnému socializmu a rasizmu no vyzdvihovala slovenský národný a kresťanský socializmus.“²¹⁵ Cirkevné školstvo bolo terčom ostrej kritiky slovenských radikálov ale tiež nemeckých orgánov pôsobiacich na Slovensku. Pozitívna rola, ktorú zohralo cirkevné školstvo na Slovensku v odpore voči šíreniu nacistickej ideológie a rasizmu je evidentná. Na druhú stranu však treba upozorniť, že cirkev na školách nahradila nacistickú propagandu konzervatívnym katolicizmom a kresťanským nacionalizmom. Ideológia jedného druhu tak bola nahradená inou.²¹⁶

4.3 Spolková, osvetová činnosť a katolícka tlač

Katolícka cirkev na Slovensku rozvíjala svoje aktivity okrem školstva tiež v spolkovej a osvetovej oblasti. Nielenže cirkevné spolky a organizácie, nepostihol zákaz činnosti po vzniku Slovenskej republiky, ale vznikali nové či existujúce svoje aktivity rozvíjali. Organizačným centrom pre činnosť katolíckych spolkov, organizácií ale tiež aktívnych jednotlivcov laikov bola Katolícka akcia (KA) založená v roku 1927 československými biskupmi. Okrem náboženských mala KA usmerňovať aj všetky sociálne aktivity cirkvi.²¹⁷ Jej pôsobenie však malo výrazne širší rozmer. Slovenskí radikáli a nemecké orgány označovali KA a jezuitov (Spolok sv. Vojtecha) za svojho hlavného nepriateľa.²¹⁸ „*Katolícka akcia úzkostlivo sleduje každý prienik národne socialistickej ideológie a strojí sa brániť svoje mocenské pozície*“.²¹⁹ Predsedom KA bol biskup Michal Buzalka.²²⁰

²¹⁴ Napr. oslava životného jubilea Adolfa Hitlera na školách a podobne.

²¹⁵ Ďurica, S., M. (2001) Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty).. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 43

²¹⁶ Jelinek, Y. (1976) *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. New York, London : Columbia University Press, s. 110

²¹⁷ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 33

²¹⁸ Ďurica, S., M. (2001) Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty).. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 50

²¹⁹ Ibid. s. 34

²²⁰ Petranský, A.. I. (2001) Kňazské a biskupské pôsobenie Michala Buzalku. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, s. 71

Najvýznamnejším katolíckym spolkom na Slovensku bol jezuitský Spolok sv. Vojtecha (SSV) s členskou základňou takmer 150 tisíc členov v roku 1939. Hlavnou náplňou spolku bola vzdelávacia a osvetová činnosť. SSV mal napr. monopol na tvorbu slovenských učebníc štátnych a cirkevných škôl.²²¹

Združenie Katolíckej mládeže bolo druhou najväčšou mládežnícku organizáciou po HM. Organizovalo viac ako 35 tisíc členov a členiek. S existenciou združenie nesúhlasili slovenskí radikáli, pretože nezapadala do konceptu jedinej štátnej mládežníckej organizácie. Vďaka nátlaku biskupov organizácia nezanikla a pôsobila ako alternatíva či oslabenie k štátnej, resp. straníckej HM.²²²

Cirkev mala podiel aj na združovaní študentov. Ústredie katolíckeho študentstva, združujúce viaceré študentské spolky, Spolok slovenských akademikov Moyzes, Mariánska kongregácia či Konferencia sv. Vincenta sa starali o spoločenský a sociálny rozvoj študentstva mimo oficiálne štátne študentské orgány.²²³

Úspešný rozvoj zaznamenala aj cirkevná tlač. Cirkev vydávala viac ako 40 rôznych titulov. Zásadný význam mal predovšetkým týždenník Katolíckej noviny, ktorého založenie cielene reagovalo na vzrastajúci vplyv štátnych propagandistických titulov kontrolovaných radikálmi. Týždenník sa stal najčítanejším slovenským periodikom, v konkurencii tradičných titulom ako Slováčok alebo Gardista. Aj v mediálnom prostredí tak dokázala cirkev pôsobiť ako sebavedomý aktér systému. Pri polemikách s radikálnymi novinami Gardista boli články Katolíckych novín často cenzurované, či konfiškované celé náklady.²²⁴

Spolková a spoločenská činnosť cirkvi na Slovensku je ďalší z radu prejavov jej špecifickej pozície v systéme. Výsadné postavenie cirkvi v štáte sa prejavilo už v samotnom

²²¹ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 37; Letz, R. (2001) Biskup Michal Buzalka a politický život. In. Letz, R. Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 91

²²² Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 34

²²³ Karpáty, V. (2007) Hlinkova mládež do leta 1940. In Pekár, M.; Pavlovič, R. *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami, Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VI*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, UNIVERSUM, s.355

²²⁴ Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 41; Podolec, O. (2004) Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s.24

povolení spolkovej činnosti. Tento stav sa napr. diametrálne líšil od nemeckého vzoru, v ktorom pôsobili výhradne štátne, resp. stranícke monopolné organizácie združujúce celú pospolitosť. Slovenské cirkevné spolky fungovali takmer nezávisle na štátnej moci a často pôsobili v protiklade k záujmom vplyvných skupín režimu. Katolícke spolky či tlač tak podobne ako školstvo vytvárali bariéru pred prenikaním nacizmu do slovenskej spoločnosti. Zároveň „predstavovali personálny rezervoár mladých kádrov inteligencie umierneného ľudáckeho tábora.“²²⁵

²²⁵ Karpáty, V. (2007) Hlinkova mládež do leta 1940. In Pekár, M.; Pavlovič, R. Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami, Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VI. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, UNIVERSUM, s. 354

5 ROZPAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY A KATOLÍCKA CIRKEV

Vnútropolitický vývoj Slovenskej republiky od leta roku 1944 nenávratne smeroval k definitívnemu rozpadu celého režimu. Ako dôsledok medzinárodného vývoja ale tiež vnútorných konfliktov upadala lojálnosť základných pilierov režimu.²²⁶ Možnosť obsadenia Slovenska Červenou armádou bola považovaná za najväčšiu hrozbu nielen pre existenciu štátu ale tiež väčšiny jeho predstaviteľov. Ohrozenie svojich záujmov cítila aj slovenská katolícka cirkev a jej najvyšší predstavitelia.²²⁷ Neistota cirkevných činiteľov vyplývala z prirodzene očakávaných represí novej správy voči kolaborantom a všetkým kompromitovaným predstaviteľom bývalého režimu. Pri miere prepojenia katolíckej cirkvi a štátu boli tieto obavy pochopiteľne na mieste. Zásadným faktorom prehľbujúcim obavy cirkvi z najbližšieho vývoja však bola prirodzená antipatia voči „rozvratnej ateistickej komunistickej ideológii“. „Bolševizácia“ silne religiózneho Slovenska bola nielen cirkvou ale aj štátnou propagandou prezentovaná ako najväčšia hrozba.²²⁸ Predstavu obsadenia Slovenska cirkev logicky spájala s protináboženskou politikou a stratou všetkých výhod získaných od roku 1938.

Cirkev sa dopadmi možného zrušenia Slovenskej republiky a jej okupácie zaoberala od vypuknutia SNP. V auguste 1944 biskupská konferencia vydala všeobecné odporúčanie pre kňazov, ktorí sa ocitli na obsadených územiach. Tí mali ostať na svojich miestach a prispôbiť sa pomerom.²²⁹ Vojenský a politický vývoj však slovenskú katolícku cirkev nútil pripraviť sa aj na eventualitu definitívneho zániku Slovenskej republiky a možné zavedenie proticirkevných opatrení. Na tej istej konferencii bol preto prednesený tiež krízový

²²⁶ Lacko, M. (2008) *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, Perfekt, s. 172

²²⁷ Petranský, I. (2002) Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In Lacko, M. *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov: zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová, I.* Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, s. 49

²²⁸ Podolec, O. (2004) Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 23

²²⁹ Letz, R.: *Cirkev na Slovensku v rokoch 1944-1948. Viera a život*. 1992, vol. 7, č.2. s. 110; Petranský, I, A. (2004) Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /*. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 50

program „Pastorácia pre ťažké časy“, ktorého autorom bol kňaz Tomislav Kolakovič.²³⁰ Plán počítal s budovaním paralelnej cirkevnej siete v podmienkach Sovietski obsadeného Slovenska. Vypovedajúcim faktom, však ostáva, že biskupi k tomuto konšpiračnému plánu nemali pochopenie²³¹, čo môže dokladovať aj ich dôveru v stabilitu slovenského režimu a vlastného postavenia.

Všeobecné stanovisko cirkvi k vývoju udalostí a režimu obecne bolo dlhodobo stabilné. Už po vypuknutí Slovenského národného povstania a počas nasledujúcich mesiacov sa cirkev obracala jednoznačne na stranu slovenskej vlády. Občanov vyzývali k lojalite a dodržiavaniu právneho poriadku.²³² V priebehu zimných mesiacov 1944 a 1945 slovenskí biskupi zaujali stanovisko k niektorým zásadným otázkam. Predovšetkým protestovali proti drastickému spôsobu evakuácie civilného obyvateľstva pred príchodom fronty. Biskupi vyzvali prezidenta Tisa k prekazeniu evakuácie alebo demonštratívne odstupeniu zo svojej funkcie.²³³ Výsledkom intervencie malo byť prerušenie evakuácie a zotrvanie Tisa vo funkcii.²³⁴ Fakticky posledným verejným vystúpením biskupov bolo vydanie pastierskeho listu z decembra 1944 na nátlak nemeckej správy.²³⁵ Prechod frontovej línie, faktický rozpad Slovenskej republiky a vznik ľudovodemokratického režimu znamenal zásadnú zmenu v postavení slovenskej katolíckej cirkvi.

²³⁰ Prečan, V. (1961) *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*. Bratislava: Osveta, s. 23; Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhej svetovej válce II*. Praha: Zvon, s. 83

²³¹ Vaško, V. (1990) *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhej svetovej válce II*. Praha: Zvon, s. 83

²³² Petranský, I. A. (2004) *Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944*. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 / Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004*. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 64

²³³ Petranský, I. A. (2004) *Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944*. In Lacko, M. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 / Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004*. Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, s. 72

²³⁴ Letz, R. (2001) *Biskup Michal Buzalka a politický život*. In Letz, R., Petranský, M. (eds.) *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 96; Ďurica, S., M. (2001) *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty)*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, s. 220

²³⁵ Podrobnejšie v kapitole o postoji katolíckej cirkvi k SNP

6 „KLÉROFAŠIZMUS“ – PREHODNOTENIE POJMU

Pojem „klérofašizmus“ a jeho použitie sa v našich podmienkach spája predovšetkým s politickou a historiografickou literatúrou publikovanou pred rokom 1989.²³⁶ „Všeobecne bolo týmto pojmom v marxisticko – leninskej literatúre nepresne označované spojenie politického katolicizmu s fašizmom v autoritatívnych režimoch, ktoré vytvárali alebo sa na nich podieľali katolícke strany. Typickým príkladom tohto režimu bola práve Slovenská republika počas Druhej svetovej vojny.“²³⁷

Klérofašizmus v podaní väčšiny autorov publikujúcich pred rokom 1989 predpokladá symbiózu fašizmu a katolíckej cirkvi, resp. katolicizmu v prostredí „totalitnej“ politickej strany alebo režimu. Autori navyše sami priznávajú, že „je ťažko rozlíšiť do akej miery bola politika HSLS fašistická a do akej klerikálna.“²³⁸ Pri podrobnejšej analýze má teda aplikácia tohto konceptu na príklade Slovenskej republiky niekoľko zásadných trhlín a nedostatkov. Zjednodušený a statický náhľad na politický režim nepočítal napr. s jeho vnútornou dynamikou a zápasom protikladných krídiel, v ktorom zohrala dôležitú úlohu aj katolícka cirkev. Tá s radikálnou zložkou nespolupracovala ani nesympatizovala. Vo vzťahu k národnému socializmu, jeho prienikom na Slovensko ako aj aktivitám miestnych radikálov zaujala kritické stanovisko vo svojej tlači, ale tiež aktívnou činnosťou spolkov, organizácií a školstva. Je teda síce pravda, že cirkev participovala na režime, na ktorého riadení sa podieľala aj radikálna nacistická zložka. Režim Slovenskej republiky bol navyše viacerými vysokými politikmi (s výnimkou Jozefa Tisa šlo najmä o laikov) prezentovaný ako kresťanský, čo pomáhalo udržiavať jednotu a legitimitu štátu v očiach vysoko religióznej slovenskej spoločnosti. Zásadný fakt však je, že aktivita katolíckej cirkvi smerovala jednoznačne proti pôsobeniu radikálov, prostredníctvom vlastných aktivít alebo spoluprácou a podporou konzervatívnej (nefašistickej) zložky režimu. Je teda viac než problematiké považovať politický režim Slovenskej republiky za symbiózu katolíckej cirkvi a „fašistov“.

V tomto kontexte treba tiež poukázať na „technický“ nedostatok a to, že radikálna zložka slovenského režimu bola ideovo aj personálne inšpirovaná skôr nemeckým a rakúskym nacizmom a nie talianskym fašistickým hnutím. Fašizmus, ako taký sa uchytil napr. v nepriateľskom Maďarsku.

²³⁶ Kopeček, L. (2006) *Demokracie, Diktatury a Politické stranictví na Slovensku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 81

²³⁷ Trapl, M. (2008) Terminologie politického katolicizmu. In Marek, P. (ed.) *Teorie a praxe politického katolicizmu 1870-2007*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 8

²³⁸ Dányi, O. (1985) *Politici v sutanách*. Bratislava: Obzor, s. 91

Pre systematické zaradenie politického režimu na Slovensku v rokoch 1938-1945 je preto vhodnejšie aplikovať odlišný koncept. Z hľadiska jeho zaradenia na škále totalitný – autoritatívny možno konštatovať, jasnú tendenciu smerom k autoritatívnemu charakteru. Napriek tomu, že sa režim počas svojej šesťročnej existencie nikdy nestabilizoval a nemohol tak dosiahnuť svojej ideálnej zamýšľanej podoby, v kontexte klasifikácie autoritatívnych režimov Juana J. Linza možno politický režim v rôznych fázach radiť k druhu organicko-etatistického autoritatívneho režimu, prípadne k pre-totalitnej či defektne totalitnej podobe v krátkom období rozmachu vplyvu radikálov.²³⁹

Z hľadiska miery prieniku fašistickej resp. nacistickej ideológie je vhodné aplikovať prístup už citovaného Aristotla A. Kallisa alebo Juana J. Linza. Obaja z nich upozorňujú, že fašizácia, resp. nacifikácia v prostredí satelitných režimov mala charakter skôr určitej tendencie a nie dokonalého fenoménu. V tomto kontexte preto používajú termíny ako „para-fašistický“ alebo „prechodne fašizujúci sa režim“.²⁴⁰

²³⁹ Kopeček, L. (2006) *Demokracie, Diktatury a Politické stranictví na Slovensku*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 106-107

²⁴⁰ Kallis, A. The 'Regime-Model' of Fascism: A Typology. *European History Quarterly*. 2000, vol. 30, no. 1, s. 238. s. 238; LINZ, Juan. J. 2002. *Fascism, Breakdown od Democracy, Authoritarian and Totalitarian Regimes: Coincidences and Distinctions* (working paper 202/179). Madrid: Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones. Október 2002. s. 58.
Dostupné na: <http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/working.asp?All=1&page=4>

Záver

Postavenie slovenskej katolíckej cirkvi v rokoch 1938-45 na Slovensku bolo prirodzeným výsledkom jej angažovania a postavenia v slovenskej spoločnosti v predchádzajúcich obdobiach. Prítomnosť predstaviteľov cirkvi v spoločenskom a politickom živote Slovákov bola jedným z hlavných konštánt moderných slovenských dejín. Väčšina kléru a slovenských biskupov bolo zástancami slovenskej autonómie a partnermi najsilenejšej slovenskej politickej strany HSĽS. Osudovosť tohto spojenia sa prejavila v kritickom období počínajúc rok 1938. Cirkev privítala slovenskú autonómiu, ktorá znamenala dovŕšenie dlhodobých snáh väčšiny slovenskej spoločnosti ale tiež zásadný kvalitatívny posun z hľadiska jej celkového postavenia. S novými možnosťami však bola spojená aj nová zodpovednosť pre politicky angažovaných biskupov a kňazov ako aj cirkevobecne. Napriek varovným hlasom Vatikánu a niektorých biskupov sa cirkev z verejných pozícií nestiahla. Z pozície, ktorú cirkvi umožnil režim vybudovať, začala zasahovať do jeho vnútornej dynamiky. Jej vplyv a široké organizačné zázemie vytvorilo predpoklad pre vybudovanie vplyvnej nátlakovej skupiny. Prostredníctvom cirkevného školstva, vlastných spolkov, organizácií či tlače sa postavila proti prenikaniu nacistickej a fašistickej ideológie do slovenskej spoločnosti. V tomto kontexte je teda problematické hovoriť o slovenskom „klérofašistickom“ režime, keďže cirkev nepôsobila ako symbiotický prvok ale skôr ako nezávislý a kritický aktér.

Cirkev však ostala pasívna v mnohých zásadných otázkach. Otvorene a od prvých momentov sa nepostavila proti riešeniu židovskej otázky, schvaľovala niektoré totalitné praktiky režimu alebo sa odmietla podieľať na odbojových aktivitách. Pasivita či „tichý odpor“ cirkvi bol navyše vo viacerých prípadoch štátnou propagandou prezentovaný celkom opačne, teda ako súhlas či forma morálneho odobrenia.

Tieto tézy nekriticky akceptovala aj časť dnešnej odbornej obce, médiá či spoločnosť, ktorá cirkev v období 1938-1945 považuje za jednoznačného fašistického kolaboranta. Opačný extrém v tomto kontexte predstavuje adorácia a tendenčné vnímanie celej epochy vojnovnej Slovenskej republiky ľudáckou a neoľudáckou historiografiou, ku ktorej sa pridávajú aj niektorí slovenskí biskupi.²⁴¹ Tá cirkev nekriticky štylizuje do pozície zneužitej obete slovenských radikálov, či jediného zástancu dobra slovenského národa. Tento antagonizmus, žiaľ, donedávna predstavoval hlavnú prekážku pre nezaujatú a vecnú analýzu

²⁴¹ Nedelsky, N. The wartime Slovak state: a case study in the relationship between ethnic nationalism and authoritarian patterns of governance. *Nations and Nationalism*, 2001, vol. 7, no. 2, s. 216

postavenia katolíckej cirkvi a jej politického angažovania v režime prvej Slovenskej republiky.

Veríme, že aj táto práca prispeje k pokusu o syntézu dostupných podkladov, odbornú analýzu a prehodnotenie dôležitej oblasti slovenských politických dejín, bez ideologickej či emočnej záťaže.

Použitá literatúra

Monografie

- BALÍK, Stanislav; HLOUŠEK, Vít; HOLZER, Jan; ŠEDO, Jakub. *Politický systém českých zemí 1848-1989*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita Mezinárodní politologický ústav, 2007.
- DÁNYI, Ondrej. *Politici v sutanách*. 2. vyd. Bratislava : Obzor, 1985. ISBN 65 – 027 85.
- ĎURICA, S., Milan. *Katolícka cirkev na Slovensku 1938 – 1945 v hodnotení nemeckých diplomatov a tajných agentov. (Dokumenty)*. 1. vyd. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2001. ISBN 80-7162-344-X.
- ĎURICA, S. Milan. *Jozef Tiso, slovenský kňaz a štátnik I*. 1. vyd. Martin: Matica slovenská, 1992. ISBN 80-7090-217-5
- HOENSCH, Jörg, K. *Slovensko a Hitlerova východná politika. Hlinkova slovenská ľudová strana medzi autonómiu a separatizmom 1938-1939*. 1 vyd. Bratislava: VEDA. 2001. ISBN 80-224-0694-7.
- JELINEK, Yeshayahu. *The Parish Republic: Slovak People's Party 1939-1945*. 1. vyd. New York, London : Columbia University Press, 1976. ISBN 0-914710-07-9.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. 1. vyd. Bratislava : Archa, 1991. ISBN 80-7115-015-0.
- KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. 1. vyd. Bratislava : Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-353-8
- KAMENEC, Ivan; PREČAN, Vilém; ŠKOVŘÁNEK, Stanislav. *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945) Dokumenty*. 1. vyd. Bratislava : Historický ústav SAV, Ústav soudobých dějin ČAV, Slovak Academic Press, 1992. ISBN 80-85665-00-X

- KAMENEC, Ivan. *Slovenský štát (1939-1945)*. 1. vyd. Praha: Anomal, 1992. ISBN 80-90025-3-3.
- KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu 1948-1953*. Brno: Doplněk, Ústav pro soudobé dejiny AV ČR, 1993. ISBN 80-85765-27-6.
- KÁRNIK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008. ISBN 978-80-7363-146-8
- KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, Diktatury a Politické stranictví na Slovensku*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. ISBN 80-7325-074-4.
- LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939-1945*. 1. vyd. Bratislava : Ústav pamäti národa, Perfekt, 2008. ISBN 978-80-80-46-408-0.
- LACKO, Martin. *Slovenské národné povstanie 1944*. 1. vyd. Bratislava : Slovart, 2008. ISBN 978-80-8085-578-8 .
- LACKO, Martin. *Z prameňov k dejinám 1. Slovenskej republiky I. Situačné hlásenia okresných náčelníkov. Január - December 1944*. Trnava: Katedra histórie filozofickej fakulty UCM v Trnave, 2005. ISBN 80-89220-01-0.
- LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. 3. vyd. Bratislava : Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-337-6
- MILA, Michal. *Hlinkova mládež 1938-1945*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008. ISBN 978-80-89335-04-6
- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu I. 1918-1919*. 3. vyd. Praha : Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-040-2.

- PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu III*. 1920. 3. vyd. Praha : Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-038-0.
- PETRANSKÝ, A. Ivan. *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945-1946*. 1. vyd. Nitra : Gramond, 2001. ISBN 80-967282-8-8.
- PREČAN, Vilém. *Slovenský katolicizmus pred februárom 1948*. 1. vyd. Bratislava : Osveta, 1961. ISBN nedostupné.
- RYCHLÍK, JAN. *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. 1. vyd. Bratislava: AEP a Ústav T.G. Masaryka. 1997. ISBN 80-88880-10-6.
- SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. 1. vyd. Scranton : Obrana Press, 1947. ISBN nedostupné.
- ŠUCHOVÁ, Xénia (ed.). *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* 1. vyd. Prešov : UNIVERSUM, 2006. ISBN 80-89046-38-X.
- VNUK, František. *Dokumenty o postavení katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945-1948*. Martin : Matica Slovenská, 1998. ISBN 80-7090-476-3.
- VAŠKO, Václav. *Neumlčená kronika katolíckej cirkve v Českolovensku po druhej svetovej válce II*. Praha : Zvon, 1990. ISBN 80-7113-035-4.
- CHREŇO, Jozef. *Malý slovník Slovenského štátu 1938-1945*. 1.vyd. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1965. ISBN nedostupné

State

- BAGIN, Anton. Kňaz v politike. In BYSTRICKÝ, Valerián; FANO, Štefan (eds.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. 1. vyd. Bratislava: SAP, 1992, s. 27-33. ISBN 80-900441-5-8.

- BALÍK, Stanislav; HOLZER, Jan. Teorie nedemokratických režimů a osudy katolické církve jako dělicí kritérium. In FIALA, Petr; HANUŠ, Jiří. (eds.) *Katolická církev a totalitarismus v Českých zemích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2001, s. 32-54. ISBN 80-85959-98-4.
- BARTLOVÁ, Alena. Česko-slovenský štát – katolícka cirkev – HSLS. In LETZ, Róbert. *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905-1945*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 126-152. ISBN 80-7090-827-0.
- BARTLOVÁ, Alena. Ferdinand Juriga, Prelát Andrej Hlinka a Jozef Tiso – Traja čelní predstavitelia Slovenskej ľudovej strany v rokoch 1905 – 1945. In HANUŠ, Jiří; MAREK, Pavel (eds.). *Osobnost v církvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2006, s. 257-269. ISBN 80-7325-097-7.
- BARTLOVÁ, Alena. Hlinkova slovenská ľudová strana. In *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Lipták, Ľubomír (ed.). Bratislava: Archa, 1992, s. 109-122. ISBN 80-7115-029-0
- BARTLOVÁ, Alena. Českolovenská strana lidová. In *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Lipták, Ľubomír (ed.). Bratislava: Archa, 1992. s. 193-197. ISBN 80-7115-029-0
- BEDNAŘÍKOVÁ, Eliška. Jan Scheinost – katolík, fašista. In MAREK, Petr (ed.). *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 194-203. ISBN 978-80-7325-152-9.
- JANEK, Jozef. Školský zákon z roku 1940 (diskusný príspevok). In BOBÁK, J. (ed.) *Slovenská republika 1939-1945*. Martin, Bratislava: Vydavateľstvo Matice slovenskej, Slovenský historický ústav MS, 2000, s. 161-165. ISBN 80-7090-576-X.
- JONOVÁ, Jitka. Problematika poslušnosti ve vztahu kněží k biskupům. In MAREK, Petr (ed.). *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 60-78. ISBN 978-80-7325-152-9.

- KARPÁTY, Vojtech. Hlinkova mládež do leta 1940. In PEKÁR, Martin; PAVLOVIČ, Richard. *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami, Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VI*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, UNIVERSUM, s. 353-365. ISBN 978-80-8068-887-5.
- KAMENEC, Ivan. Hlinková slovenská ľudová strana po októbri 1938. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.) *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Bratislava: Archa, 1992. s. 221-231. ISBN 80-7115-029-0.
- LETZ, Róbert. Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In LETZ, Róbert (ed.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 2006 s. 12-108,. ISBN 80-7090-827-0.
- LETZ, Róbert. Biskup Michal Buzalka a politický život. In. LETZ, Róbert, PETRANSKÝ, Michal (eds.). *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia*. Bratislava: Lúč, 2001, s. 79-122. ISBN 80-71114-394-4
- MULÍK, Peter. Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939 – 1945. In BOBÁK, Ján (ed.) *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 101 – 113. ISBN: 80-7090-576.
- MULÍK, Peter. Emancipácia Slovákov na pôde katolíckej cirkvi v rokoch 1918 – 1948. In: BOBÁK, Ján (ed.) *Na ceste k štátnej samostatnosti*. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 145-168. ISBN 80-7090-636-7.
- NEPAUER, František. Školská politika v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. In ŠMIGEL, Michal, MIČKO, Peter (eds.). *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005, s. 74-88. ISBN 80-8083-147-5.

- NIŽŇANSKÝ, Eduard. Dvojnásobné zmocnenie sa vlády na Slovensku v rokoch 1938/39 v porovnaní s „Machtergreifung“ v rokoch 1933/34 v Nemecku. In GLETTLER, M. (et. al.) *Nacionálno-socialistický systém vlády (Ríšska župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko.)* Glettler, Monika; Lipták, Ľubomír; Míšková, Alena (ed.). Bratislava: AEP. 2002. 80-88880-52-1
- PETRANSKÝ, A. Ivan. Kňazské a biskupské pôsobenie Michala Buzalku. In. LETZ, Róbert, PETRANSKÝ, Michal (eds.). *Biskup Michal Buzalka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 40. výročia úmrtia.* Bratislava: Lúč, 2001, s. 54-79. ISBN 80-71114-394-4.
- PETRANSKÝ, Ivan. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In LACKO, Martin (ed.). *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov: zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Modrová, I.* Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2002. s. 30-50. ISBN 80-89034-38-1
- PETRANSKÝ, Ivan, A. Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944. In LACKO, Martin. (ed.) *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004.* Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, 2004, s. 49-79. ISBN 80 – 89034 – 75 – 30
- PODOLEC, Ondrej. Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944. In LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. / Povstanie roku 1944 /. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004.* Trnava: Katedra histórie FF UCM Trnava, 2004, s. 19-33. ISBN 80 – 89034 – 75 – 30.
- PODOLEC, Ondrej. Charakter legislatívnej činnosti v Slovenskej republike 1939-1945. In ŠMIGEL, M.(ed.) *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. –*

15. apríla 2005. Banská Bystrica: Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005. ISBN 80-8083-147-5.

- TRAPL, Miloš, Terminologie politického katolicismu. In MAREK, Petr (ed.). *Teorie a praxe politického katolicismu 1870-2007*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 5-13. ISBN 978-80-7325-152-9.
- TRAPL, Vojtěch. Český politický katolicismus v letech 1918-1938. In FIALA, Petr (et. al) *Český politický katolicismus 1848-2005*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 177-322. ISBN 978-80-7325-155-0.
- VILHAN, M. Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939 – 1951. In TÓTH, D.; KOVÁČIKOVÁ, K. (eds.) *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 1999, s. 384 – 405. ISBN 80-88976-05-7.

Články

- HOLÁK, Martin. Hlinkova slovenská ľudová strana a snahy o vytvorenie katolíckeho bloku v prvej polovici 30. rokov 20. storočia. *Historický časopis SAV*. 2006, vol. 54, č.1, s. 63-88. ISSN 0018-2575.
- JELINEK, Yeshayahu. Storm-Troopers in Slovakia: The Rodobrana and the Hlinka Guard. *Journal of Contemporary History*, 1971, vol. 6, no. 3. s. 97-119. ISSN 00220094.
- KALLIS, A., Aristotle. The 'Regime-Model' of Fascism: A Typology. *European History Quarterly*. 2000, vol. 30, no. 1, s. 238. s. 77-104. ISSN 0265-6914.
- KRUŽÍKOVÁ, Jana. Mezi „Pryč od Ríma!“ a „Modem Vivendi“: z osudů katolícké cirkve v Českolovensku za první republiky. *Lidé města*. 2005, vol. 17, č.3, s.84-92
- Kružíková, J. Mezi „Pryč od Ríma!“ a „Modem Vivendi“: z osudů katolícké cirkve v Českolovensku za první republiky. *Lidé města*. 2005, vol. 17, č.3, s.

- LETZ, Róbert. Cirkev na Slovensku v rokoch 1944-1948. *Viera a život*. 1992, vol. 7, č.2. s. 108-123. ISSN 1335-6771.
- NEDELSKY, Nadya. The wartime Slovak state: a case study in the relationship between ethnic nationalism and authoritarian patterns of governance. *Nations and Nationalism*, 2001, vol. 7, no. 2, s. 215-234
- SPIŠIAK, Peter. Katolícka cirkev a Slovenský štát. *Viera a život*, roč. 1992, vol. 7, č.2. s. 97-105. ISSN 1335-6771.

Internetové zdroje

- *Manifest slovenského národa, Žilinská dohoda*. Dostupné na: <http://www.klasici.sk/publikovanie/historicke/zilinska.html> 19.12.2009
- *Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky*. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf> 12.12. 2009
- *Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Horáka v rozprave o návrhu zákona*. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009
- *Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč ministra školstva Siváka v rozprave o návrhu zákona*. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009
- *Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Hancka v rozprave o návrhu zákona*. Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009

- *Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Husáreka v rozprave o návrhu zákona.* Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009
- *Tesnopisecká správa o 51. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky v Bratislave v utorok 26. novembra 1940. Reč poslanca Čarnogurského v rozprave o návrhu zákona.* Dostupné na: <http://193.85.9.36/cgi-bin/win/eknih/1939ssr/stenprot/051schuz/s051001.htm> 8. 11. 2009
- LINZ, Juan. J. *Fascism, Breakdown od Democracy, Authoritarian and Totalitarian Regimes: Coincidences and Distinctions* (working paper 202/179). Madrid: Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones. 2002. s. 58. Dostupné na: <http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/working.asp?All=1&page=4>